

**ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΟΥ**

ΤΜΗΜΑ ΕΥΡΕΙΑΣ ΣΥΝΘΕΣΕΩΣ

ΥΠΟΘΕΣΗ Γ.Β. ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΙ

Κατά

Ελλάδας

(Προσφυγές αρ. 29381/09 και 32684/09)

ΑΠΟΦΑΣΗ

ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟ

7 Νοεμβρίου 2013

Η απόφαση αυτή είναι οριστική. Μπορεί να επέλθουν ορισμένες αλλαγές ως προς την μορφή.

Στην υπόθεση Γ.Β. και λοιποί κατά Ελλάδας,

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως, συνεδρίασε με την ακόλουθη σύνθεση:

Dean Spielmann, *Πρόεδρος*,
Josep Casadevall,
Guido Raimondi,
Ineta Ziemele,
Mark Villiger,
Isabelle Berro-Lefèvre,
Peer Lorenzen,
Danute Jociene,
Mirjana Lazarova Trajkovska,
Ledi Bianku,
Angelika Nusberger,
Julia Laffranque,
Paulo Pinto de Albuquerque,
Λίνο-Αλέξανδρο Σισιλιάνο,
Erik Møse,
André Potocki,
Ales Pejchal, *Δικαστές*,

Και με την σύμπραξη του Αν. Γραμματέα Michael O'Boyle,

Αφού διασκέφθηκε σε Συμβούλιο στις 16 Ιανουαρίου και 11 Σεπτεμβρίου 2013,

Εξέδωσε την παρούσα απόφαση, που υιοθετήθηκε την ίδια ημερομηνία:

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Η υπόθεση προέκυψε μετά από δύο προσφυγές (την υπ'αρ. 29381/09 και 32684/09) που ασκήθηκαν κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας ενώπιον του Δικαστηρίου στις 6 και 25 Μαΐου 2009 αντίστοιχα,

κατ'εφαρμογή του άρθρου 34 της Σύμβασης Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών («η Σύμβαση»): η πρώτη προσφυγή (υπ'αρ. 29381/09) ασκήθηκε από δύο Έλληνες πολίτες, τους κυρίους Γ.Β. και Ν.Μ., οι οποίοι έχουν γεννηθεί αντίστοιχα το 1956 και 1958, και η δεύτερη (υπ'αρ. 36284/09), από έξι Έλληνες πολίτες, τους Κ.Σ, Ε.Δ., Κ.Τ., Μ.Π., Α.Χ. και Δ.Ν. καθώς και από το σωματείο «Σύνθεση-Ενημέρωση, Ευαισθητοποίηση, Έρευνα», νομικό πρόσωπο με έδρα στην Αθήνα (προσφυγή υπ'αρ. 32684/09).

2. Όσον αφορά την προσφυγή υπ'αρ. 29381/09, οι προσφεύγοντες εκπροσωπήθηκαν από την Μη Κυβερνητική Οργάνωση «Ελληνικό Παρατηρητήριο του Ελσίνκι», που εδρεύει στα Γλυκά Νερά (Αθήνα). Όσον αφορά την προσφυγή υπ'αρ. 36284/09, οι προσφεύγοντες εκπροσωπήθηκαν από τους κκ. Ν.Αλιβιζάτο και Ε.Μάλλιο, δικηγόρους Αθηνών. Η Ελληνική Κυβέρνηση («η Κυβέρνηση»), εκπροσωπήθηκε από τους πληρεξουσίους της, τις κυρίες Α.Γρηγορίου και Γ.Παπαδάκη, Παρέδρους του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, καθώς και από τον κ.Δ.Καλόγηρο, Δικαστικό Αντιπρόσωπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους.

3. Οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ειδικότερα, υπό το πρίσμα του συνδυασμού των άρθρων 8 και 14, ότι το γεγονός ότι το «σύμφωνο συμβίωσης» που θεσπίστηκε με το Νόμο 3719/2008 προορίζεται αποκλειστικά για ετερόφυλα ζευγάρια προσβάλλει το δικαίωμά τους στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή και αποτελεί αδικαιολόγητη δυσμενή διάκριση μεταξύ των ετερόφυλων και ομόφυλων ζευγαριών, εις βάρος των τελευταίων.

4. Την εξέταση των προσφυγών ανέλαβε το Πρώτο Τμήμα του Δικαστηρίου (άρθρο 52§1 του Κανονισμού). Στις 3 Φεβρουαρίου 2011, το Δικαστήριο αποφάσισε να κοινοποιήσει στην Κυβέρνηση τις προσφυγές. Κατ'εφαρμογή του άρθρου 29§1 της Σύμβασης, το Δικαστήριο αποφάσισε

να εξετάσει συγχρόνως το παραδεκτό και την ουσία των προσφυγών. Τέλος η Πρόεδρος του Τμήματος, έκανε δεκτή την αίτηση ανωνυμίας των έξι πρώτων προσφευγόντων της προσφυγής υπ'αρ. 36284/09 (άρθρο 36284/09 (άρθρο 47§3 του Κανονισμού του Δικαστηρίου).

5. Στις 11 Σεπτεμβρίου 2012, το Τμήμα, αποτελούμενο από τους Nina Vajić, Peer Lorenzen, Elisabeth Steiner, Mirjana Lazarova Trajkovska, Julia Laffranque, Linos-Alexandre Sicilianos και Erik Møse, με την σύμπραξη του Søren Nielsen ως Γραμματέα Τμήματος, παραιτήθηκε της υπόθεσης υπέρ του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως αφού κανένα από τα μέση δεν αντιτέθηκε (άρθρο 30 της Σύμβασης και 72 του Κανονισμού). Η σύνθεση του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως αποφασίστηκε σύμφωνα με τα άρθρα 26 §§4 και 5 της Σύμβασης και 24 του Κανονισμού.

6. Οι προσφεύγοντες και η Κυβέρνηση κατέθεσαν τις έγγραφες παρατηρήσεις τους ως προς το παραδεκτό και την ουσία των προσφυγών (άρθρο 59§1 του Κανονισμού). Παρατηρήσει υπέβαλαν επίσης το σωματείο Centre de conseil sur les droits de l'individu en Europe (Centre AIRE), η Διεθνής Επιτροπή Νομικών (Comission Internationale de juristes), η Διεθνής Ομοσπονδία Ενώσεων για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Fédération Internationale des ligues de droit de l'Homme) και το ευρωπαϊκό παράρτημα της Ένωσης «International Lesbian, Gay, Trans and Intersex Association» (ILGA-Europe), στους οποίους ο Πρόεδρος έδωσε την άδεια να παρέμβουν στην έγγραφη διαδικασία (άρθρα 36§2 της Σύμβασης και 44§3 του Κανονισμού).

7. Στις 16 Ιανουαρίου 2013 έγινε η δημόσια ακροαματική διαδικασία στο Μέγαρο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο Στρασβούργο (άρθρο 59§3 του Κανονισμού).

Παραστάθηκαν:

-Για την καθ'ης η προσφυγή Κυβέρνηση

-Η κ. Α.ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, Πάρεδρος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους

-Ο κ. Δ.ΚΑΛΟΓΗΡΟΣ, Δικαστικός Αντιπρόσωπος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους

-Η κ. Μ.ΓΕΡΜΑΝΗ, Δικαστική Αντιπρόσωπος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους

Πληρεξούσιοι της Κυβέρνησης,

-Για τους προσφεύγοντες,

C. MECARY, Δικηγόρος,

N.ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Δικηγόρος,

Συνήγοροι,

Π.ΔΗΜΗΤΡΑΣ,

E.ΜΑΛΛΙΟΣ, Δικηγόρος,

Σύμβουλοι.

Το Δικαστήριο άκουσε τις αγορεύσεις της κ. Γερμάνη καθώς και των δικηγόρων Mécary και Αλιβιζάτου.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ

I. ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΤΗΣ ΥΠΟ ΚΡΙΣΗ ΥΠΟΘΕΣΗΣ

8. Όσον αφορά την προσφυγή υπ'αρ. 29381/09, οι προσφεύγοντες ζουν ως ζευγάρι στην Αθήνα. Όσον αφορά την προσφυγή υπ'αρ. 36284/09, η πρώτη και δεύτερη προσφεύγουσα και η τρίτη και τέταρτη προσφεύγουσα αφενός ζουν ως ζευγάρι εδώ και πολύ καιρό στην Αθήνα. Ο πέμπτος και έκτος προσφεύγων διατηρούν σχέση αλλά για λόγους επαγγελματικών και κοινωνικών δεν ζουν μαζί. Από τα αποσπάσματα των τραπεζικών τους λογαριασμών προκύπτει ότι ο έκτος προσφεύγων πληρώνει τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης του πέμπτου προσφεύγοντος. Ο έβδομος προσφεύγων είναι ένα μη κερδοσκοπικό σωματείο που έχει ως σκοπό,

μεταξύ άλλων, την ηθική και ψυχολογική στήριξη των ομοφυλόφιλων ατόμων.

9. Στις 26 Νοεμβρίου 2008 τέθηκε σε ισχύ ο Νόμος 3719/2008, με τον τίτλο, «Μεταρρυθμίσεις για την οικογένεια, το παιδί, την κοινωνία και άλλες διατάξεις». Ο νόμος αυτός καθιέρωσε για πρώτη φορά στην Ελλάδα μια άλλη επίσημη μορφή συμβίωσης πέραν αυτής του γάμου, το «σύμφωνο συμβίωσης». Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του νόμου, μια τέτοια συμφωνία μπορούν να συνάψουν μόνον δύο ενήλικα ετερόφυλα άτομα.

10. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του Νόμου 3719/2008 το σύμφωνο συμβίωσης αναγνωρίζει μια κοινωνική πραγματικότητα, δηλαδή την συμβίωση εκτός γάμου, και επιτρέπει έτσι στους ενδιαφερομένους να εντάξουν την σχέση τους σε ένα νομικό πλαίσιο πιο ευλύγιστο απ' ό,τι αυτό του θεσμού του γάμου. Η έκθεση αυτή προσθέτει ότι ο αριθμός των παιδιών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα από ζευγάρια που ζουν σε ελεύθερη ένωση έχει αυξηθεί με τα χρόνια και αντιπροσώπευε τότε περίπου το 5% του συνολικού αριθμού των παιδιών που γεννιούνταν στην χώρα. Σημειώνει επίσης ότι το καθεστώς των γυναικών που έχουν εγκαταλειφθεί μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα συμβίωσης και, γενικότερα, το φαινόμενο των μονογονεϊκών οικογενειών αποτελούν μείζονα προβλήματα που απαιτούν νομοθετική παρέμβαση. Διευκρινίζει ωστόσο ότι ο θρησκευτικός γάμος αποτελεί αξία που δεν επιδέχεται σύγκριση και ότι, μαζί με τον πολιτικό γάμο, αποτελεί την καλύτερη επιλογή για τα ζευγάρια που επιθυμούν να κάνουν οικογένεια και να περιβάλλονται από όλες τις νομικές, οικονομικές και κοινωνικές εγγυήσεις. Η έκθεση αναφέρεται επίσης στο άρθρο 8 της Σύμβασης που προστατεύει, υπό το πρίσμα του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, την συμβίωση εκτός γάμου, και αναφέρει ότι ένας ορισμένος αριθμός Ευρωπαϊκών κρατών αναγνωρίζουν νομικά μια μορφή καταχωρημένης συμβίωσης για τα ετερόφυλα ή ομόφυλα ζευγάρια. Χωρίς να δίνει περισσότερες εξηγήσεις, η έκθεση σημειώνει ότι το σύμφωνο

αφορά μόνον τους ετερόφυλους ενήλικες. Συμπεραίνει ότι το «*σύμφωνο συμβίωσης*» αποτελεί μια νέα συντροφικής σχέσης και όχι ένα είδος «ευέλκτου γάμου». Σύμφωνα με την έκθεση, ο θεσμός του γάμου δεν αποδυναμώνεται με το νέο νόμο αφού υπόκειται σε διαφορετικό νομικό καθεστώς από αυτό του «*συμφώνου συμβίωσης*».

11. Υπήρξε μια έντονη διαμάχη πριν την θέσπιση του νόμου 3719/2008. Η Εκκλησία της Ελλάδος πήρε επισήμως θέση κατά του νόμου αυτού. Το δελτίο τύπου που δημοσιεύθηκε στις 17 Μαρτίου 2008 από την Ιερά Σύνοδο χαρακτήριζε το σύμφωνο συμβίωσης ως «πορνεία». Ο δε Υπουργός Δικαιοσύνης δήλωνε ενώπιον της αρμόδιας Κοινοβουλευτικής Επιτροπής:

«(...) Θεωρούμε ότι δεν πρέπει να προχωρήσουμε περισσότερο. Δεν θα πρέπει να συμπεριλάβουμε τα ομόφυλα ζευγάρια. Είμαστε πεπεισμένοι ότι οι απαιτήσεις και οι ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας δεν ζητούν να προχωρήσουμε περισσότερο. Ως νομοθέτης, το πολιτικό κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία πρέπει να λογοδοτήσει τον ελληνικό λαό. Έχει τις δικές του πεποιθήσεις και συζήτησε το θέμα. Νομίζω ότι είναι η οδός που θα πρέπει να ακολουθήσουμε».

12. Η Εθνική Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στις παρατηρήσεις της με ημερομηνία 14 Ιουλίου 2008 επί του νομοσχεδίου, έκανε ιδιαίτερη αναφορά στην έννοια της οικογενειακής ζωής, εξηγώντας ότι το περιεχόμενό της δεν ήταν στατικό αλλά άλλαζε ανάλογα με την εξέλιξη των ηθών (*κατωτέρω* παρ. 21-24).

13. Στις 4 Νοεμβρίου 2008, το Επιστημονικό Συμβούλιο του Κοινοβουλίου, συμβουλευτικό όργανο που υπόκειται στον Πρόεδρο του Κοινοβουλίου συνέταξε έκθεση για το νομοσχέδιο αυτό. Αναφερόμενο στη νομολογία του Δικαστηρίου, παρατηρούσε ιδίως, ότι η προστασία του σεξουαλικού προσανατολισμού εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14 της Σύμβασης και ότι η έννοια της «οικογένειας» δεν περιλάμβανε

απλώς τις σχέσεις μεταξύ ατόμων στα πλαίσια του γάμου αλλά ότι μπορούσε να συμπεριλάβει κατά τρόπο πιο γενικό σχέσεις που ισοδυναμούν *de facto* σε οικογενειακή ζωή και που έχουν συσταθεί εκτός των δεσμών του γάμου (σελίδα 2 της έκθεσης).

14. Κατά την κοινοβουλευτική συζήτηση της 11^{ης} Νοεμβρίου 2008 σχετικά με το σύμφωνο συμβίωσης, ο Υπουργός Δικαιοσύνης περιορίστηκε να δηλώσει ότι «η σημερινή κοινωνία δεν είναι ακόμη αρκετά ώριμη για να δεχτεί την συμβίωση των ομόφυλων ζευγαριών». Πολλοί ομιλητές επέμεναν ότι η Ελλάδα παραβιάζει τις διεθνείς της υποχρεώσεις και, ιδίως, τα άρθρα 8 και 14 της Σύμβασης λόγω του αποκλεισμού των ομόφυλων ζευγαριών από το μέτρο.

15. Στις 27 Σεπτεμβρίου 2010, η Εθνική Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου απηύθυνε επιστολή στον Υπουργό Δικαιοσύνης επαναλαμβάνοντας την θέση της ως προς την δυσμενή διάκριση που εισάγει ο Νόμος 3719/2008. Στην επιστολή αυτή, η Επιτροπή θεωρούσε ότι θα ήταν σκόπιμο να καταρτιστεί νομοσχέδιο που να επεκτείνει το σύμφωνο συμβίωσης στα άτομα του ίδιου φύλου.

II. ΤΟ ΟΙΚΕΙΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

A. Το εθνικό δίκαιο και πρακτική

1. Ο νόμος 3719/2008

16. Τα οικεία άρθρα του Νόμου 3719/2008 προβλέπουν τα εξής:

Άρθρο 1

Σύσταση

Η συμφωνία δύο ενήλικων ετερόφυλων προσώπων με την οποία οργανώνουν τη συμβίωση τους (σύμφωνο συμβίωσης) καταρτίζεται αυτοπροσώπως με συμβολαιογραφικό έγγραφο. Η ισχύς της συμφωνίας

αρχίζει από την κατάθεση αντιγράφου του συμβολαιογραφικού εγγράφου στον ληξιαρχό του τόπου κατοικίας τους, το οποίο καταχωρείται σε ειδικό βιβλίο του Ληξιαρχείου.

Άρθρο 2

Προϋποθέσεις

1. Για τη σύναψη συμφώνου συμβίωσης απαιτείται πλήρης δικαιοπρακτική ικανότητα.
2. Δεν επιτρέπεται η σύναψη συμφώνου συμβίωσης:
 - α) αν υπάρχει γάμος ή σύμφωνο συμβίωσης των ενδιαφερόμενων προσώπων ή του ενός από αυτά,
 - β) μεταξύ συγγενών εξ αίματος σε ευθεία γραμμή απεριορίστως και εκ πλαγίου μέχρι και τον τέταρτο βαθμό, καθώς και μεταξύ συγγενών εξ αγχιστείας σε ευθεία γραμμή απεριορίστως και
 - γ) μεταξύ εκείνου που υιοθέτησε και αυτού που υιοθετήθηκε.
3. Η παράβαση των διατάξεων του παρόντος άρθρου συνεπάγεται την ακυρότητα του συμφώνου συμβίωσης.

Άρθρο 3

Ακυρότητα του συμφώνου

Την κατά το προηγούμενο άρθρο ακυρότητα του συμφώνου συμβίωσης μπορεί να επικαλεσθεί, εκτός από τους συμβληθέντες, και όποιος προβάλλει έννομο συμφέρον οικογενειακής ή περιουσιακής φύσης. Ο εισαγγελέας μπορεί να ζητήσει αυτεπαγγέλτως την αναγνώριση της ακυρότητας, αν το σύμφωνο συμβίωσης αντίκειται στη δημόσια τάξη.

Άρθρο 4

Λύση

1. Το σύμφωνο συμβίωσης λύεται: α) με συμφωνία των συμβληθέντων, που γίνεται αυτοπροσώπως με συμβολαιογραφικό έγγραφο, β) με μονομερή συμβολαιογραφική δήλωση, αφότου αυτή κοινοποιηθεί με δικαστικό

επιμελητή στον άλλον και γ) αυτοδικαίως, αν συναφθεί γάμος είτε μεταξύ των συμβληθέντων είτε μεταξύ ενός από αυτούς και τρίτου.

2. Η λύση του συμφώνου συμβίωσης ισχύει από την κατάθεση του συμβολαιογραφικού εγγράφου ή της μονομερούς δήλωσης στον ληξιαρχο, όπου έχει καταχωρηθεί και η σύσταση αυτού.

Άρθρο 5

Επώνυμο

Το σύμφωνο συμβίωσης δεν μεταβάλλει το επώνυμο των συμβληθέντων. Ο καθένας μπορεί, εφόσον συγκατατίθεται ο άλλος, να χρησιμοποιεί στις κοινωνικές σχέσεις το επώνυμο του άλλου ή να το προσθέτει στο δικό του.

Άρθρο 6

Περιουσιακές σχέσεις

Με το σύμφωνο συμβίωσης ή και με μεταγενέστερο συμβολαιογραφικό έγγραφο μπορεί να ρυθμίζονται οι περιουσιακές σχέσεις των συμβληθέντων και ιδίως η τύχη των περιουσιακών στοιχείων που θα αποκτηθούν κατά τη διάρκεια του συμφώνου (αποκτήματα). Αν δεν υπάρχει συμφωνία για τα αποκτήματα, το κάθε μέρος έχει, μετά τη λύση του συμφώνου, αξίωση κατά του άλλου για ό,τι αυτό απέκτησε και με τη δική του συμβολή. Η αξίωση αυτή δεν γεννάται στο πρόσωπο των κληρονόμων του δικαιούχου, δεν εκχωρείται ούτε κληρονομείται από αυτούς, στρέφεται όμως κατά των κληρονόμων του υπόχρεου. Η αξίωση παραγράφεται δύο έτη μετά τη λύση του συμφώνου.

Άρθρο 7

Διατροφή μετά τη λύση

1. Στο σύμφωνο συμβίωσης ή και σε μεταγενέστερο συμβολαιογραφικό έγγραφο μπορεί να περιέχεται συμφωνία με την οποία αναλαμβάνεται, είτε από το ένα ή το άλλο μέρος είτε και αμοιβαίως, υποχρέωση διατροφής μόνο για την περίπτωση κατά την οποία, μετά τη λύση του συμφώνου, το ένα από τα μέρη δεν μπορεί να εξασφαλίσει τη διατροφή του από τα εισοδήματα του ή από την περιουσία του.

Δεν έχει υποχρέωση διατροφής εκείνος που, εν όψει και των λοιπών υποχρεώσεων του, δεν είναι σε θέση να τη δώσει χωρίς να διακινδυνεύσει η δική του διατροφή. Η υποχρέωση αυτή δεν βαρύνει τους κληρονόμους του υπόχρεου.

2. Ο δικαιούχος διατροφής από το σύμφωνο συμβίωσης συμπορεύεται, ως προς το δικαίωμα διατροφής, με τον διαζευγμένο σύζυγο του υπόχρεου.

3. Ο υπόχρεος διατροφής, μετά τη λύση του συμφώνου συμβίωσης, δεν μπορεί να επικαλεσθεί την υποχρέωση του αυτή, προκειμένου να απαλλαγεί, εν όλω ή εν μέρει, από την υποχρέωση συνεισφοράς ή διατροφής συζύγου ή ανήλικων τέκνων του.

4. Με την επιφύλαξη των παραγράφων 2 και 3, η συμβατική υποχρέωση της παραγράφου 1 προηγείται της εκ του νόμου υποχρέωσης διατροφής άλλων προσώπων απέναντι στον δικαιούχο, που βρίσκεται σε αδυναμία, μετά τη λύση του συμφώνου, να διατρέφει τον εαυτό του με τις δικές του δυνάμεις.

Άρθρο 8

Τεκμήριο πατρότητας

1. Το τέκνο που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια του συμφώνου συμβίωσης ή εντός τριακοσίων ημερών από τη λύση ή την αναγνώριση της ακυρότητας του, τεκμαίρεται ότι έχει πατέρα τον άνδρα με τον οποίο η μητέρα κατάρτισε το σύμφωνο. Το τεκμήριο ανατρέπεται με αμετάκλητη δικαστική απόφαση. Τα άρθρα 1466 επ. ΑΚ, καθώς και τα άρθρα 614 επ. ΚΠολΔ, εφαρμόζονται αναλόγως.

2. Η ακυρότητα ή η ακύρωση του συμφώνου δεν επηρεάζει την πατρότητα των τέκνων.

Άρθρο 9

Επώνυμο τέκνων

Το τέκνο που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια του συμφώνου συμβίωσης ή εντός τριακοσίων ημερών από τη λύση ή την αναγνώριση της ακυρότητας του, φέρει

το επώνυμο που επέλεξαν οι γονείς του με κοινή και αμετάκλητη δήλωση τους που περιέχεται στο σύμφωνο ή σε μεταγενέστερο συμβολαιογραφικό έγγραφο, πριν τη γέννηση του πρώτου τέκνου. Το επώνυμο που επιλέγεται είναι κοινό για όλα τα τέκνα και είναι υποχρεωτικά το επώνυμο του ενός από τους γονείς ή συνδυασμός των επωνύμων τους. Σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να περιλαμβάνει περισσότερα από δύο επώνυμα. Αν η δήλωση παραλειφθεί, το τέκνο θα έχει σύνθετο επώνυμο, αποτελούμενο από το επώνυμο και των δύο γονέων του. Αν το επώνυμο του ενός ή και των δύο γονέων είναι σύνθετο, το επώνυμο του τέκνου θα σχηματισθεί με το πρώτο από τα δύο επώνυμα.

Άρθρο 10

Γονική μέριμνα

1. Η γονική μέριμνα τέκνου που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια συμφώνου συμβίωσης ή μέσα σε τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την αναγνώριση της ακυρότητας του ανήκει στους δύο γονείς και ασκείται από κοινού. Οι διατάξεις του ΑΚ για τη γονική μέριμνα των τέκνων που κατάγονται από γάμο εφαρμόζονται αναλόγως και στην περίπτωση αυτή.
2. Αν το σύμφωνο συμβίωσης λυθεί, για τους λόγους που αναφέρονται στα άρθρα 2 και 4 του παρόντος, για την άσκηση της γονικής μέριμνας εφαρμόζεται αναλόγως το άρθρο 1513 του ΑΚ.

Άρθρο 11

Κληρονομικό δικαίωμα

1. Με τη λύση του συμφώνου συμβίωσης λόγω θανάτου, αυτός που επιζεί έχει κληρονομικό δικαίωμα εξ αδιαθέτου, το οποίο ανέρχεται στο έκτο της κληρονομιάς, αν συντρέχει με κληρονόμους της πρώτης τάξης, στο τρίτο, αν συντρέχει με κληρονόμους άλλων τάξεων και σε ολόκληρη την κληρονομιά, αν δεν υπάρχει συγγενής του κληρονομούμενου, που να καλείται ως εξ αδιαθέτου κληρονόμος.

2. Αυτός που επιζεί έχει δικαίωμα νόμιμης μοίρας στην κληρονομιά, το οποίο ανέρχεται στο ήμισυ της εξ αδιαθέτου μερίδας, που του αναλογεί. Κατά το ποσοστό αυτό μετέχει ως κληρονόμος.

3. Τα άρθρα 1826 επ., 1839 επ. και 1860 του ΑΚ εφαρμόζονται αναλόγως και στην περίπτωση αυτή.

Άρθρο 13

Πεδίο εφαρμογής

Ο νόμος αυτός εφαρμόζεται σε κάθε σύμφωνο συμβίωσης, εφόσον αυτό έχει καταρτισθεί στην Ελλάδα ή ενώπιον ελληνικής προξενικής αρχής. Σε κάθε άλλη περίπτωση, εφαρμόζεται το δίκαιο που ορίζεται από τους κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου.

2. Ο Αστικός Κώδικας

17. Οι κρίσιμες διατάξεις του Αστικού Κώδικα ορίζουν τα εξής:

Άρθρο 57

Δικαίωμα στην προσωπικότητα

Όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον. Αν η προσβολή αναφέρεται στην προσωπικότητα προσώπου που έχει πεθάνει το δικαίωμα αυτό έχουν ο σύζυγος, οι κατιόντες, οι ανιόντες, οι αδελφοί και οι κληρονόμοι του από διαθήκη.

Αξίωση αποζημίωσης σύμφωνα με τις διατάξεις για τις αδικοπραξίες δεν αποκλείεται.

Άρθρο 59

Ικανοποίηση ηθικής βλάβης

Στις περιπτώσεις των δύο προηγούμενων άρθρων το δικαστήριο με την απόφασή του, ύστερα από αίτηση αυτού που έχει προσβληθεί και αφού λάβει υπόψη το είδος της προσβολής, μπορεί επιπλέον να καταδικάσει τον υπαίτιο

να ικανοποιήσει την ηθική βλάβη αυτού που έχει προσβληθεί. Η ικανοποίηση συνίσταται σε πληρωμή χρηματικού ποσού, σε δημοσίευμα, ή σε ο,τιδήποτε επιβάλλεται από τις περιστάσεις.

Άρθρο 914

Όποιος ζημιώσει άλλον παράνομα και υπαίτια έχει υποχρέωση να τον αποζημιώσει.

Άρθρο 932

Σε περίπτωση αδικοπραξίας, ανεξάρτητα από την αποζημίωση για την περιουσιακή ζημία, το δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει εύλογη κατά την κρίση του χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης. Αυτό ισχύει ιδίως για εκείνον που έπαθε προσβολή της υγείας, της τιμής ή της αγνείας του ή στερήθηκε την ελευθερία του. Σε περίπτωση θανάτωσης προσώπου η χρηματική αυτή ικανοποίηση μπορεί να επιδικαστεί στην οικογένεια του θύματος λόγω ψυχικής οδύνης.

Άρθρο 1444

Το δικαίωμα διατροφής παύει, αν ο δικαιούχος ζαναπαντρευτεί, ή αν συζεί μόνιμα με κάποιον άλλο σε ελεύθερη ένωση. Το δικαίωμα διατροφής δεν παύει με το θάνατο του υποχρέου, παύει όμως με το θάνατο του δικαιούχου, εκτός αν αφορά παρελθόντα χρόνο ή δόσεις απαιτητές κατά το χρόνο του θανάτου.

3. *Ο Εισαγωγικός Νόμος του Αστικού Κώδικα*

Άρθρο 104

Για πράξεις και παραλείψεις των οργάνων του δημοσίου, που ανάγονται σε έννομες σχέσεις του ιδιωτικού δικαίου ή σχετικές με την ιδιωτική του περιουσία, το δημόσιο ευθύνεται κατά τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα για τα νομικά πρόσωπα.

Άρθρο 105

«Για παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του δημοσίου κατά την άσκηση τους δημόσιας εξουσίας που τους έχει ανατεθεί, το δημόσιο ενέχεται σε αποζημίωση, εκτός αν η πράξη ή η παράλειψη έγινε κατά παράβαση διάταξης, που υπάρχει για χάρη του γενικού συμφέροντος. Μαζί με το δημόσιο ευθύνεται εις ολόκληρον και το υπαίτιο πρόσωπο, με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεων για την ευθύνη των υπουργών».

19. Οι διατάξεις αυτές θεσπίζουν την έννοια της ειδικής ζημιογόνου πράξεως δημοσίου δικαίου, που γεννά την εξωσυμβατική ευθύνη του Δημοσίου. Η ευθύνη αυτή προκύπτει από παράνομες πράξεις ή παραλείψεις, που μπορεί να είναι όχι μόνον νομικές αλλά και υλικές πράξεις της διοίκησης, συμπεριλαμβανομένων πράξεων κατ' αρχήν μη εκτελεστών. Το παραδεκτό της αγωγής αποζημίωσης υπόκειται σε μία προϋπόθεση: την παράνομη φύση της πράξης ή της παράλειψης.

20. Οι αποφάσεις υπ'αρ. 1141/1999, 909-910/2007, 1011/2008, 3088/2009, 169/2010 και 2546/2010 του Συμβουλίου Επικρατείας αποτελούν νομολογιακά παραδείγματα όπου εφαρμόζεται η εξωσυμβατική ευθύνη του Δημοσίου σε περίπτωση αντισυνταγματικότητας ενός νόμου. Ειδικότερα, στην απόφασή του υπ'αρ. 1141/1999 που αφορά την νομοθετική ανάκληση δικαιώματος που είχε χορηγηθεί στους γονείς πολυτέκνων οικογενειών να θέτουν σε κυκλοφορία λεωφορεία Δ.Χ, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο απέρριψε την αγωγή αποζημίωσης με την αιτιολογία ότι ο νόμος που εφαρμόστηκε δεν ήταν αντισυνταγματικός. Στις αποφάσεις του υπ'αρ. 909-910/2007 και 169/2010, το Συμβούλιο της Επικρατείας αναγνώρισε ότι θεμελιωνόταν αστική ευθύνη του Δημοσίου λόγω της εγκατάστασης διαφημιστικών πινακίδων κοντά στους δημόσιους δρόμους κατά παραβίαση της Σύμβασης της Βιέννης για την οδική σήμανση και σηματοδότηση. Στην απόφασή του υπ' αρ. 1011/2008 σχετικά με αίτημα αποζημίωσης λόγω του νομοθετικού περιορισμού του δικαιώματος

ανέγερσης οικοδομής του κυρίου ενός ακινήτου, απέρριψε την αίτηση, θεωρώντας ότι δεν μπορεί να θεμελιωθεί αστική ευθύνη του Δημοσίου εάν το μέτρο που ελήφθηκε κατά παράβαση υπερκείμενου κανόνα δικαίου έχει τεθεί χάριν του γενικού συμφέροντος. Στην απόφασή του υπ'αρ. 3088/2009, αναγνώρισε ότι το Δημόσιο υποχρεούνταν να αποζημιώσει τους ενδιαφερομένους λόγω της παράλειψης του νομοθέτη να αναγνωρίσει μέσω της κανονιστικής οδού τα επαγγελματικά δικαιώματα μιας κατηγορίας πτυχιούχων των Τ.Ε.Ι.. Τέλος, στην απόφασή του υπ'αρ. 2546/2010, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο έκρινε ότι γεννάται ευθύνη του Δημοσίου επειδή προέβη στην αποζημίωση πέντε αγροτών, οι οποίοι κατονομάζονται στο νόμο, λόγω κακοκαιρίας που κατέστρεψε την σοδειά τους παραλείποντας να αποζημιώσει έναν έκτο αγρότη, ο οποίος ζημιώθηκε υπό τις αυτές συνθήκες.

4. *Η έκθεση της Εθνικής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*

21. Η Επιτροπή αυτή που συστήθηκε το 1998 τελεί υπό την εποπτεία του πρωθυπουργού. Έχει ως αντικείμενο ιδίως την κατάρτιση και δημοσίευση εκθέσεων σχετικών με την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, είτε με δική της πρωτοβουλία είτε μετά από αίτηση της Κυβέρνησης, του Κοινοβουλίου ή Μη Κυβερνητικών οργάνωσεων.

22. Στις 14 Ιουλίου 2008, η Επιτροπή υιοθέτησε ομόφωνα έκθεση με τις προτάσεις της για το νομοσχέδιο με τον τίτλο «Μεταρρυθμίσεις για την οικογένεια, το παιδί, την κοινωνία και άλλες διατάξεις». Στην έκθεση αυτή η Επιτροπή επεσήμανε ότι δεν μπορούσε να καταλάβει για ποιον λόγο το νομοσχέδιο είχε αυτόν τον τίτλο ενώ επέτρεπε μια νέα μορφή συμβίωσης. Επίσης, πρόσθετε ότι το νομοσχέδιο τροποποιούσε αποσπασματικά, βιαστικά και με ανεπαρκή αιτιολογία τις σχετικές με το οικογενειακό δίκαιο διατάξεις του Αστικού Κώδικα, χωρίς προηγούμενη δημόσια διαβούλευση με τους κοινωνικούς, επαγγελματικούς παράγοντες και τους ακαδημαϊκούς.

23. Στην έκθεσή της η Επιτροπή ανέφερε επίσης ότι ορισμένες φράσεις στην αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου υπονοούσαν ότι οι συντάκτες του αντιλαμβάνονταν το σύμφωνο συμβίωσης ως νομικό θεσμό κατώτερο του γάμου. Προσέθετε ότι παρά την ρητή αναφορά της αιτιολογικής έκθεσης στην υιοθέτηση από τα άλλα Ευρωπαϊκά Κράτη των συμφώνων συμβίωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια, η έκθεση δεν περιείχε καμία δικαιολογία για τον αποκλεισμό των ομόφυλων ζευγαριών από το πεδίο εφαρμογής του νομοσχεδίου.

24. Στο σημείο αυτό, η Επιτροπή υπενθύμιζε ότι, από το 2004, είχε καλέσει τις αρμόδιες αρχές να αναγνωρίσουν νομικά το σύμφωνο συμβίωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια. Στην πρότασή της, βασιζόταν στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου για το θέμα αυτό, και ειδικότερα, στην νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τα άρθρα 8 και 14 της Σύμβασης. Θεωρούσε ότι το Ελληνικό κράτος έχασε μια μοναδική ευκαιρία να αποκαταστήσει τις διακρίσεις που υφίστανται τα ομόφυλα ζευγάρια σχετικά με την δυνατότητα να συνάψουν *αστική συμβίωση* αναγνωρισμένη από το νόμο. Υπογράμμισε ότι η νομοθεσία αναφερόταν στην ελεύθερη ένωση, μια μορφή συμβίωσης που αντιπροσώπευε μια άλλη δυνατότητα πέραν του γάμου για τα ετερόφυλα άτομα. Θεωρούσε ότι η εισαγωγή του συμφώνου ήταν πιο σκόπιμη για τα ομόφυλα ζευγάρια παρά για τα ετερόφυλα.

B. Το συγκριτικό δίκαιο, ευρωπαϊκό και διεθνές.

1. Στοιχεία συγκριτικού δικαίου

25. Σύμφωνα με τα στοιχεία συγκριτικού δικαίου που διαθέτει το Δικαστήριο σχετικά με την θέσπιση επίσημων μορφών συμβίωσης πέραν του γάμου στα πλαίσια των έννομων τάξεων των Κρατών Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, εννέα κράτη (το Βέλγιο, η Δανία, η Ισπανία, η Γαλλία, η Ισλανδία, η Ολλανδία, η Νορβηγία, η Πορτογαλία και η Σουηδία) αναγνωρίζουν τον γάμο μεταξύ των ατόμων του ίδιου φύλου. Επίσης,

δεκαεπτά Κράτη (η Γερμανία, η Ανδόρρα, η Αυστρία, το Βέλγιο, η Ισπανία, η Φινλανδία, η Γαλλία, η Ουγγαρία, η Ισλανδία, η Ιρλανδία, το Λιχτενστάιν, το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία, η Δημοκρατία της Τσεχίας, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Σλοβενία και η Ελβετία) επιτρέπουν μορφές αστικής συμβίωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια. Η Δανία, η Νορβηγία και η Σουηδία αναγνωρίζουν το δικαίωμα γάμου στα ομόφυλα ζευγάρια χωρίς να προβλέπουν συγχρόνως την δυνατότητά τους να συνάπτουν αστική συμβίωση.

26. Τέλος, η Λιθουανία και η Ελλάδα, είναι τα μόνα Κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης που, εκτός από τον γάμο (δυνατός μόνον για τα ετερόφυλα ζευγάρια), προβλέπουν μια άλλη μορφή αστικής συμβίωσης που προορίζεται μόνον για τα ετερόφυλα ζευγάρια.

2. *Τα σχετικά κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης*

27. Στην Σύστασή της (Recommandation) 924 (1981) σχετικά με την διάκριση κατά των ομοφυλοφίλων ατόμων, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης (APCE) καταγγέλλει τις διάφορες μορφές διάκρισης κατά των ομοφυλόφιλων ατόμων σε ορισμένα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στην Σύστασή της (Recommandation) 1474 (2000) για την «κατάσταση των λεσβιών και των γκέι στα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης», καλεί τα Κράτη Μέλη, μεταξύ άλλων, να υιοθετήσουν νομοθεσίες που να προβλέπουν την καταχωρημένη συμβίωση. Επίσης, στην Σύσταση (Recommandation) 1470 (2000) σχετικά με το ειδικότερο θέμα της «κατάστασης των γκέι και λεσβιών και των συντρόφων τους σε θέματα ασύλου και μετανάστευσης στα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης», παρακαλεί την Επιτροπή των Υπουργών να ζητήσει από τα Κράτη Μέλη, «να επανεξετάσουν, ιδίως, την πολιτική τους για θέματα κοινωνικών δικαιωμάτων και προστασίας των μεταναστών έτσι ώστε τα ομόφυλα ζευγάρια και οι ομόφυλες οικογένειες να έχουν

μεταχείριση σύμφωνα με τους κανόνες που ισχύουν για τα ετερόφυλα ζευγάρια και οικογένειες (...)).

28. Στο Ψήφισμά (Résolution) 1728 (2010) της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης (APCE), που υιοθετήθηκε στις 29 Απριλίου 2010, με τον τίτλο «Διάκριση λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου», η APCE καλεί τα Κράτη Μέλη να «εγγυηθούν την νομική αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών, εφόσον η εθνική νομοθεσία προβλέπει μια τέτοια αναγνώριση, όπως το έχει ήδη συστήσει η Συνέλευση το 2000», προβλέποντας μεταξύ άλλων:

«16.9.1 Ίδια περιουσιακά δικαιώματα και υποχρεώσεις με αυτά που προβλέπονται για τα ετερόφυλα ζευγάρια

16.9.2 Το καθεστώς του «συγγενή»

16.9.3 Όταν ένας από τους συντρόφους του ομόφυλου ζευγαριού είναι αλλοδαπός, μέτρα που να επιτρέπουν στον εν λόγω σύντροφο να έχει τα ίδια δικαιώματα διαμονής με αυτά που έχει ο αλλοδαπός σύντροφος σε ένα ετερόφυλο ζευγάρι

16.9.4 Την αναγνώριση των διατάξεων που έχουν υιοθετήσει άλλα Κράτη Μέλη που παράγουν παρόμοιες συνέπειες».

29. Στην Σύστασή της (Recommandation) CM/Rec (2010)5 που αφορά «μέτρα για την καταπολέμηση της διάκρισης λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου» η Επιτροπή των Υπουργών συνιστά στα Κράτη Μέλη:

«1. Να εξετάσουν τα υπάρχοντα νομοθετικά και άλλα μέτρα, και να τα παρακολουθούν, καθώς και να συλλέγουν και να αναλύουν τα σχετικά στοιχεία, έτσι ώστε να ελέγχουν και να επανορθώνουν κάθε άμεση ή έμμεση διάκριση λόγω σεξουαλικής προτίμησης ή ταυτότητας φύλου,

2. Να φροντίζουν ώστε να υιοθετούνται και να εφαρμόζονται αποτελεσματικά τα νομοθετικά και άλλα μέτρα για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου» να εγγυώνται τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των λεσβιών, των γκέι, των αμφισεξουαλικών και των τρανσεξουαλικών, και να προωθούν την ανεκτικότητα απέναντί τους.

(...».

30. Στην ίδια Σύσταση, αναφέρονται τα εξής:

«23. Όταν η εθνική νομοθεσία χορηγεί δικαιώματα και επιβάλλει υποχρεώσεις στα ανύπαντρα ζευγάρια, τα Κράτη Μέλη πρέπει να εγγυώνται την εφαρμογή της χωρίς καμία διάκριση έναντι των ομόφυλων και των ετερόφυλων ζευγαριών, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων σύνταξης του επιζώντος συντρόφου και τα δικαιώματα της μίσθωσης.

24. Όταν η εθνική νομοθεσία αναγνωρίζει την καταχωρημένη συμβίωση μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου, τα Κράτη Μέλη θα πρέπει να φροντίζουν ώστε το νομικό τους καθεστώς, καθώς και τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις τους να είναι ισοδύναμα με αυτά των ετερόφυλων ζευγαριών σε συγκρίσιμη κατάσταση.

25. Όταν η εθνική νομοθεσία δεν αναγνωρίζει ούτε χορηγεί δικαίωμα ή υποχρεώσεις σε καταχωρημένες συμβιώσεις μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου και στα ανύπαντρα ζευγάρια, τα Κράτη Μέλη καλούνται να εξετάσουν την δυνατότητα να χορηγούν, χωρίς καμία διάκριση, συμπεριλαμβανομένων και των ετερόφυλων ζευγαριών, στα ομόφυλα ζευγάρια τα νομικά ή άλλα μέσα για να διευθετήσουν τα πρακτικά προβλήματα που συνδέονται με την κοινωνική πραγματικότητα στην οποία ζουν».

3. Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

31. Τα άρθρα 7, 9 και 21 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που υπογράφηκε στις 7 Δεκεμβρίου 2000 και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Δεκεμβρίου 2009, ορίζουν τα εξής:

Άρθρο 7

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και των επικοινωνιών του.

Άρθρο 9

Το δικαίωμα γάμου και το δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας διασφαλίζονται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή τους.

Άρθρο 21

1. Απαγορεύεται κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, παρουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.

2. Εντός του πεδίου εφαρμογής των Συνθηκών και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών τους, απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγενείας.

32. Το σχετικό με τον Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που συντάχτηκε το 2006, από το «δίκτυο ανεξαρτήτων εμπειρογνομόνων της Ε.Ε. για θέματα θεμελιωδών δικαιωμάτων» αναφέρει τα εξής ως προς το άρθρο 9 του Χάρτη (ανεπίσημη μετάφραση

«Παρά τις πρόσφατες τάσεις και τις εξελίξεις του εθνικού δικαίου αρκετών χωρών που αποσκοπούν σε μεγαλύτερη αποδοχή των ομόφυλων ζευγαριών, ορισμένα Κράτη εξακολουθούν να διατηρούν δημόσιες πολιτικές και/ή ρυθμίσεις με τις οποίες αποκλείουν ρητώς το δικαίωμα των ομόφυλων ζευγαριών να παντρεύονται. Αυτή την στιγμή υπάρχει περιορισμένη νομική αναγνώριση των σχέσεων μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου δεδομένου ότι ο γάμος δεν επιτρέπεται στα ομόφυλα ζευγάρια. Για να το θέσουμε διαφορετικά, το εθνικό δίκαιο της πλειοψηφίας των Κρατών θεωρεί ότι οι μελλοντικοί σύζυγοι είναι ετερόφυλοι. Ωστόσο, σε μικρό αριθμό κρατών, όπως π.χ. στην Ολλανδία και το Βέλγιο, ο γάμος μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου επιτρέπεται από το νόμο. Άλλα κράτη, όπως τα σκανδιναβικά, έχουν υιοθετήσει νομοθεσία

σχετική με την καταχωρημένη συμβίωση, γεγονός που σημαίνει ιδίως ότι η πλειοψηφία των σχετικών με τον γάμο διατάξεων, δηλαδή οι έννομες συνέπειές του σε θέματα συμμετοχής στα αποκτήματα, τα δικαιώματα διαδοχής, κλπ. ισχύουν επίσης σε αυτόν τον τύπο ένωσης. Επίσης, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο όρος «καταχωρημένη συμβίωση» επιλέχθηκε σκόπιμα για να αποφευχθεί η σύγχυση με τον γάμο και αυτή η μορφή σύμβασης συστήθηκε ως μια διαφορετική μορφή αναγνώρισης των προσωπικών σχέσεων. Αυτός ο νέος θεσμός, εξ ορισμού, προορίζεται για τα ζευγάρια που δεν μπορούν να παντρευτούν, και η συμβίωση μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου μόνον στα άτομα του ίδιου φύλου, δεν έχει το ίδιο καθεστώς και τα ίδια προνόμια όπως ο γάμος. (...)

Προκειμένου να λάβει υπόψη την διαφοροποίηση των νομοθεσιών που αφορούν τον γάμο, το άρθρο 9 του Χάρτη παραπέμπει στους εθνικούς νόμους. Όπως προκύπτει και από την διατύπωσή της, η διάταξη αυτή έχει ευρύτερο πεδίο εφαρμογής απ' ό,τι τα αντίστοιχα άρθρα άλλων διεθνών νομικών κειμένων. Δεδομένου ότι, αντίθετα με άλλα εργαλεία υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το άρθρο 9 δεν αναφέρει ρητώς «τον άντρα και την γυναίκα», θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι δεν υπάρχει κανένα εμπόδιο για την αναγνώριση των σχέσεων μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου μέσω του γάμου. Ωστόσο, η διάταξη αυτή δεν απαιτεί ρητώς από τις εθνικές νομοθεσίες να διευκολύνουν αυτή την μορφή γάμου. Τα εθνικά Δικαστήρια και οι Επιτροπές μέχρι στιγμής διστάζουν να επιτρέψουν τον γάμο στα ομόφυλα ζευγάρια. (...).

33. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης ορισμένες Οδηγίες. Η οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου της 22ας Σεπτεμβρίου 2003 σχετικά με τον δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης ορίζει τις προϋποθέσεις σύμφωνα με τις οποίες ασκείται το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης που έχουν οι υπήκοοι τρίτων χωρών που διαμένουν νομίμως στην επικράτεια των Κρατών μελών.

Το άρθρο 4 της Οδηγίας, που εντάσσεται στο κεφάλαιο «Μέλη της οικογένειας» ορίζει τα εξής:

«3. Τα κράτη μέλη μπορούν, με νομοθετική ή κανονιστική πράξη, να επιτρέψουν την είσοδο και τη διαμονή, δυνάμει της παρούσας οδηγίας και υπό την επιφύλαξη της τήρησης των όρων που ορίζονται στο κεφάλαιο IV, του εκτός γάμου συντρόφου, υπηκόου τρίτης χώρας, ο οποίος διατηρεί με τον συντηρούντα σταθερή σχέση μακράς διαρκείας δεόντως αποδεδειγμένη, ή του υπηκόου τρίτης χώρας ο οποίος συνδέεται με τον συντηρούντα με καταχωρισμένη σχέση συμβίωσης, σύμφωνα με το άρθρο 5 παράγραφος 2,(...)».

Επίσης, το άρθρο 5 της ίδιας Οδηγίας ορίζει ότι:

«1. Τα κράτη μέλη καθορίζουν εάν, για την άσκηση του δικαιώματος οικογενειακής επανένωσης, υποβάλλεται αίτηση εισόδου και διαμονής στις αρμόδιες αρχές του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους είτε από τον συντηρούντα είτε από το/τα μέλος/μέλη της οικογένειας.

2. Η αίτηση συνοδεύεται από δικαιολογητικά που αποδεικνύουν την οικογενειακή σχέση και την τήρηση των όρων που προβλέπονται στα άρθρα 4 και 6 και, όπου χωρεί η εφαρμογή τους, στα άρθρα 7 και 8, και από ακριβή αντίγραφα των ταξιδιωτικών εγγράφων του μέλους ή των μελών της οικογένειας.

Εφόσον αυτό κρίνεται απαραίτητο, προκειμένου να αποδειχθεί η ύπαρξη οικογενειακής σχέσης, τα κράτη μέλη μπορούν να πραγματοποιούν συνεντεύξεις με τον συντηρούντα και το μέλος ή τα μέλη της οικογένειάς του και να διενεργούν οποιαδήποτε άλλη έρευνα που κρίνουν αναγκαία.

Κατά την εξέταση αίτησης που αφορά τον εκτός γάμου σύντροφο του συντηρούντος, τα κράτη μέλη λαμβάνουν υπόψη, ως αποδεικτικό στοιχείο της οικογενειακής σχέσης, παράγοντες, όπως η ύπαρξη κοινού τέκνου, η προηγούμενη συγκατοίκηση, η καταχώριση της σχέσης συμβίωσης και κάθε άλλο αξιόπιστο αποδεικτικό μέσο.

(...)».

34. Η Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29^{ης} Απριλίου 2004, αφορά το δικαίωμα των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των Κρατών μελών.

Το άρθρο 2 της Οδηγίας ορίζει τα εξής:

«Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, νοούνται ως:

(...)

2. *«μέλος της οικογένειας»:*

α) ο (η) σύζυγος·

β) ο (η) σύντροφος με τον (την) οποίο(-α) ο πολίτης της Ένωσης έχει σχέση καταχωρημένης συμβίωσης, βάσει της νομοθεσίας κράτους μέλους, εφόσον η νομοθεσία του κράτους μέλους υποδοχής αναγνωρίζει τη σχέση καταχωρισμένης συμβίωσης ως ισοδύναμη προς τον γάμο, και σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται στην οικεία νομοθεσία του κράτους μέλους υποδοχής·

γ) οι απευθείας κατιόντες οι οποίοι είναι κάτω της ηλικίας των 21 ετών ή είναι συντηρούμενοι καθώς και εκείνοι του (της) συζύγου ή του (της) συντρόφου, όπως ορίζεται στο στοιχείο β)·

δ) οι συντηρούμενοι απευθείας ανιόντες καθώς και εκείνοι του (της) συζύγου ή του (της) συντρόφου, όπως ορίζεται στο στοιχείο β)·

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. ΣΥΝΕΚΔΙΚΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

35. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι και στις δύο προσφυγές οι προσφεύγοντες παραπονούνται για τον αποκλεισμό των ομόφυλων

ζευγαριών από το πεδίο εφαρμογής του Νόμου 3719/2008. Επομένως, λαμβάνοντας υπόψη την ομοιότητα των προσφυγών ως προς τα πραγματικά περιστατικά και το ζήτημα ουσίας που θέτουν, αποφασίζει να τις συνεκδικάσει και να εκδώσει μία κοινή απόφαση.

II. ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 14 ΣΕ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟ ΜΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 8 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

36. Οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι το ότι το «σύμφωνο συμβίωσης» που θεσπίστηκε με το Νόμο 3719/2008 προορίζεται αποκλειστικά για τα ζευγάρια ετερόφυλων ενηλίκων προσώπων παραβιάζει το δικαίωμά τους στην ιδιωτική και οικογενειακή τους ζωή και προβαίνει σε αδικαιολόγητη διάκριση κατά των ομόφυλων ζευγαριών έναντι των ετερόφυλων. Επικαλούνται το άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης, τα οποία ορίζουν τα εξής:

Άρθρο 14

«Η χρήση των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως.»

Άρθρο 8

«1. Πάν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του.

2. Δεν επιτρέπεται να υπάρξη επέμβασις δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της 7 τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων.

A. Ως προς το παραδεκτό**1. Οι θέσεις των διαδίκων****α) Η Κυβέρνηση**

37. Η Κυβέρνηση θεωρεί πρώτον, ότι η αιτίαση αυτή είναι απαράδεκτη λόγω του προσώπου των προσφευγόντων (*ratione personae*). Όσον αφορά το σωματείο «Σύνθεση-Ενημέρωση, Ευαισθητοποίηση, Έρευνα», υποστηρίζει ιδίως ότι με την ιδιότητά του ως νομικού προσώπου, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως θύμα, άμεσο ή έμμεσο, των επικαλούμενων παραβιάσεων. Επίσης, κατά την άποψη της Κυβέρνησης, οι προσφεύγοντες-φυσικά πρόσωπα δεν μπορούν να θεωρηθούν ως θύματα της επικαλούμενης παραβίασης υπό το πρίσμα των άρθρων 14 και 8 αφού δεν υφίστανται άμεσες και συγκεκριμένες συνέπειες εξαιτίας του ότι δεν τους δίνεται η δυνατότητα να συνάψουν σύμφωνο συμβίωσης. Η Κυβέρνηση αναφέρει ως παράδειγμα ότι η καταβολή διατροφής μετά από την λύση του συμφώνου συμβίωσης προβλέπεται μόνον προαιρετικά από το άρθρο 6 του Νόμου 3719/2008. Επίσης, οι προσφεύγοντες, είναι εν πάσει περιπτώσει ελεύθεροι να συστήσουν μια τέτοια υποχρέωσης και αντίστοιχο δικαίωμα εντός του ζευγαριού τους, μέσω σύμβασης. Όσον αφορά τα δικαιώματα κληρονομικής διαδοχής των συντρόφων, η Κυβέρνηση αναγνωρίζει ότι το άρθρο 11 του Νόμου προβλέπει δικαίωμα κληρονομικής διαδοχής *ex adiaθέτου* υπέρ του επιζώντος συντρόφου στα πλαίσια του συμφώνου συμβίωσης. Ωστόσο, δεδομένης της ηλικίας τους, οι προσφεύγοντες, εκ των οποίων ο μεγαλύτερος δεν υπερβαίνει τα εξήντα, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως υποθετικά θύματα της επικαλούμενης παραβίασης. Εν πάσει περιπτώσει, οι ενδιαφερόμενοι έχουν ανά πάσα στιγμή την δυνατότητα να τακτοποιήσουν τα σχετικά με την κληρονομική διαδοχή τους θέματα ή, γενικότερα, το περιουσιακό καθεστώς του καθενός, συμπεριλαμβανομένης της ρύθμισης των περιουσιακών τους σχέσεων, με διαθήκη ή με σύμβαση.

38. Επίσης, η Κυβέρνηση θεωρεί ότι οι προσφεύγοντες δεν έχουν εξαντλήσει τα εθνικά ένδικα μέσα που ήταν στην διάθεσή τους για την περίπτωση αυτή. Γενικότερα, υποστηρίζει ότι η υποτιθέμενη αδυναμία των προσφευγόντων να αμφισβητήσουν το νόμο ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν οφείλεται στην απουσία αποτελεσματικής (πραγματικής) προσφυγής στο ελληνικό δίκαιο αλλά στην απουσία ορισμένης και άμεσης ζημίας εξαιτίας του αποκλεισμού των ενδιαφερομένων από το σύμφωνο συμβίωσης. Συμπερασματικά, κατά την άποψη της Κυβέρνησης, οι προσφεύγοντες-φυσικά πρόσωπα δεν έχουν την ιδιότητα του θύματος λόγω του υποθετικού και κατ'εκτίμηση χαρακτήρα των ζημιών που υποστηρίζουν ότι υπέστησαν όσον αφορά το δικαίωμα σε ενδεχόμενη διατροφή, τον τρόπο κληρονομικής διαδοχής καθώς και την ρύθμιση των περιουσιακών ζητημάτων εντός κάθε ζευγαριού.

39. Επίσης, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η αγωγή αποζημίωσης ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, που μπορεί να ασκηθεί με βάση το άρθρο 105ΕισΝΑΚ θα αποτελούσε εν προκειμένω μια πραγματική προσφυγή. Εξηγεί ότι με βάση την διάταξη αυτή το Δημόσιο υποχρεούται να αποκαταστήσει την ζημία που έχει προκληθεί από πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του, στα πλαίσια της άσκησης δημόσιας, υπό την μοναδική προϋπόθεση η πράξη ή παράλειψη να είναι παράνομη, να παραβιάζει δηλαδή κανόνα δικαίου που θεσπίζει ορισμένο ατομικό δικαίωμα ή συμφέρον. Στην υπό κρίση υπόθεση, οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν στηριζόμενοι στα άρθρα 57, 914 και 932 του Αστικού Κώδικα, σε συνδυασμό με το άρθρο 105ΕισΝΑΚ να επικαλεστούν ενώπιον των Δικαστηρίων την προσβολή της προσωπικότητάς τους και την κοινωνική περιθωριοποίηση που υφίστανται εξαιτίας του αποκλεισμού τους, ως ομόφυλων ζευγαριών, από το πεδίο εφαρμογής του Νόμου 3719/2008. Κατά την άποψη της Κυβέρνησης, με την προσφυγή αυτή, οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να ζητήσουν αποκατάσταση της ζημίας που

έχει ενδεχομένως προκληθεί από τον επίδικο νόμο αμφισβητώντας συγχρόνως την αντισυνταγματικότητα του νόμου αυτού. Η Κυβέρνηση παρατηρεί ότι σύμφωνα με τη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να προβούν σε μια διασταλτική ερμηνεία της συνταγματικής αρχής της ισότητας, επεκτείνοντας μια νομοθετική ρύθμιση που είναι ευνοϊκή για μια ειδική κατηγορία προσώπων σε μια άλλη κατηγορία που βρίσκεται σε παρόμοια κατάσταση. Παραθέτει δύο αποφάσεις του Αρείου Πάγου προς την κατεύθυνση αυτή (αρ. 60/2002 και 9/2004) σχετικές με τον μισθό των εργαζομένων και την χορήγηση επιδομάτων σε διαφορετικές κατηγορίες υπαλλήλων, θέμα το οποίο το Ανώτατο Δικαστήριο εξέτασε υπό το πρίσμα της αρχής της ισότητας.

40. Η Κυβέρνηση προσθέτει ότι ο έλεγχος της συνταγματικότητας στην Ελλάδα είναι διάχυτος και παρεμπίπτων και ότι όλα τα εθνικά δικαστήρια μπορούν, μέσω των ένδικων μέσων που υποβάλλονται ενώπιόν τους, να εξετάσουν τα ζητήματα συνταγματικότητας και συμφωνίας των νόμων προς την Σύμβαση. Υπενθυμίζει ότι σύμφωνα με το άρθρο 28 του Συντάγματος, οι διατάξεις των Διεθνών Συνθηκών υπερισχύουν των άλλων εθνικών νόμων μετά την νομοθετική τους κύρωση, και ότι με το Ν.Δ 53/1974 η Σύμβαση κυρώθηκε στο εθνικό δίκαιο. Παραθέτει μεταξύ άλλων, ορισμένες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, με τις οποίες τα δικαστήρια αυτά προέβησαν σε έναν παρεμπίπτοντα έλεγχο της συνταγματικότητας των διαφόρων νομοθετικών διατάξεων και/ή της συμφωνίας τους ως προς τα άρθρα 7, 11, 12 της Σύμβασης και 1 του Πρωτοκόλλου υπ'αρ. 1. Ειδικότερα, η Κυβέρνηση επικαλείται ως προς το θέμα αυτό τις αποφάσεις αρ. 867/1988, 33/2002, 2960/2010, 1664/2011 και 1501/2012 του Συμβουλίου της Επικρατείας, την απόφαση υπ'αρ. 982/2010 του Αρείου Πάγου και την απόφαση υπ'αρ. 2028/2004 του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Επίσης υποστηρίζει ότι ο επίμαχος νόμος μπορεί επίσης να τροποποιηθεί εάν μια δικαστική

απόφαση διαπιστώσει την αντισυνταγματικότητά του. Η Κυβέρνηση παραθέτει ένα τέτοιο παράδειγμα, την κατάργηση του άρθρου 65 του Νομοθετικού Διατάγματος 1400/1973 με το Νόμο 1848/1989, μετά από την απόφαση 867/1988 του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως προς τις τυπικές προϋποθέσεις άσκησης του δικαιώματος γάμου των αξιωματικών του ελληνικού στρατού.

41. Με βάση τα ανωτέρω, η Κυβέρνηση συμπεραίνει ότι οι προσφεύγοντες μπορούσαν να επικαλεστούν τα άρθρα 14 και 8 της Σύμβασης ενώπιον του εθνικού δικαστή στα πλαίσια αγωγής αποζημίωσης θεμελιωμένης στο άρθρο 105ΕισΝΑΚ και να επικαλεστούν με την ευκαιρία αυτή την αιτίασή τους σχετικά με την διάκριση που εισάγει ο σχετικός νόμος.

β) Οι προσφεύγοντες

42. Οι προσφεύγοντες παρατηρούν κατ' αρχήν ότι, θεωρητικά, θα μπορούσαν να απευθυνθούν σε ένα συμβολαιογράφο και να του ζητήσουν να καταρτίσει σύμφωνο συμβίωσης βάσει του επίμαχου νόμου. Υποστηρίζουν ότι στην περίπτωση αυτή, εάν ο συμβολαιογράφος έκανε ανέλπιστα δεκτό το αίτημά τους, θα διέτρεχε τον κίνδυνο να του επιβληθούν πειθαρχικές ποινές λόγω παράβασης καθήκοντος. Επομένως, σύμφωνα με τους προσφεύγοντες, δεν χωρεί καμία αμφιβολία ότι κανένας συμβολαιογράφος δεν θα τολμούσε να παραβεί το νόμο για να ικανοποιήσει το αίτημά τους. Επίσης, οι προσφεύγοντες υπενθυμίζουν ότι οι συμβολαιογράφοι στην Ελλάδα υπάγονται στην κατηγορία των ελεύθερων επαγγελματιών. Επομένως, μια αγωγή ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων δεν είχε καμία πιθανότητα ευδοκίμησης, αφού οι συμβολαιογράφοι δεν είναι όργανα του Δημοσίου. Όσον αφορά την αγωγή ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων δεν θα είχε περισσότερες πιθανότητες ευδοκίμησης, αφού δεν εγείρεται θέμα αδικοπρακτικής ευθύνης του

συμβολαιογράφου που αρνείται να συντάξει συμβολαιογραφική πράξη για ομόφυλο ζευγάρι. Πράγματι, η άρνηση αυτή δεν θα ήταν ούτε παράνομη ούτε υπαίτια, όπως απαιτείται από το εθνικό δίκαιο για να τεθεί θέμα αδικοπρακτικής ευθύνης ενός προσώπου.

43. Όσον αφορά ειδικότερα την αγωγή αποζημίωσης με βάση το άρθρο 105ΕισΝΑΚ, οι προσφεύγοντες αρνούνται απολύτως τον αποτελεσματικό χαρακτήρα της αντιθέτως προς τα όσα υποστηρίζει η Κυβέρνηση. Υποστηρίζουν πρώτον, γενικώς ότι οι υποθέσεις αυτές αφορούν την ληξιαρχική τους κατάσταση και την θέση τους στην ελληνική κοινωνία. Για τον λόγο αυτό, μια ενδεχόμενη αποζημίωση που θα επιδίκαζαν τα ελληνικά δικαστήρια δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να απαλύνει το αίσθημα κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης που προκαλείται από το Νόμο 3719/2008. Σύμφωνα με τους προσφεύγοντες, μόνον η διαπίστωση της παραβίασης των άρθρων 8 και 14 της Σύμβασης από πλευράς Δικαστηρίου θα μπορούσε να αποκαταστήσει την ζημία που έχουν υποστεί εν προκειμένω.

44. Επίσης, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι τα εθνικά δικαστήρια είναι κατά παράδοση πολύ διστακτικά όταν πρόκειται να κρίνουν ότι μια νομοθετική πράξη ή μια παράλειψη νομοθέτησης σε ένα συγκεκριμένο τομέα μπορεί να γεννήσει αξίωση αποζημίωσης. Πρώτον, εξηγούν ότι η νομολογία των εθνικών δικαστηρίων που παραθέτει η Κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει ότι θεμελιώνεται εξωσυμβατική ευθύνη του Δημοσίου κάθε φορά που ένας νόμος κρίνεται αντίθετος προς έναν κανόνα αυξημένης τυπικής ισχύος. Είτε πρόκειται για το Σύνταγμα είτε για μια διεθνή Σύμβαση, τα Διοικητικά Δικαστήρια εξακολουθούν να είναι πολύ διστακτικά ως προς την καθιέρωση μιας γενικής αρχής που να περιορίζει την διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη. Δεύτερον, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι τα παραδείγματα της νομολογίας που παραθέτει η Κυβέρνηση δεν είναι εύστοχα γιατί δεν έχουν σχέση με την παρούσα

υπόθεση. Αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι η νομολογία των εθνικών δικαστηρίων είναι πολύ πιο περιοριστική ως προς την έννοια της «οικογένειας» απ'ό,τι η νομολογία του Δικαστηρίου. Οι προσφεύγοντες παραθέτουν προς απόδειξη των ισχυρισμών τους την απόφαση υπ' αρ. 1141/2007 του Αρείου Πάγου, στην οποία ο Άρειος Πάγος αποκλείει ρητώς την σύντροφο του αποθανόντος από την «οικογένεια» αυτού.

45. Τέλος, οι προσφεύγοντες αναφέρουν ότι λόγω του διάχυτου και παρεμπόπτοντος χαρακτήρα του ελέγχου της συνταγματικότητας, δεν υπάρχουν στο εθνικό δίκαιο διαδικαστικοί κανόνες που να διέπουν την αναθεώρηση μιας νομοθετικής διάταξης που έχει κριθεί ως αντισυνταγματική και η οποία θα επέτρεπε έτσι στους συμβολαιογράφους να καταρτίζουν σύμφωνα συμβίωσης και για τα ομόφυλα ζευγάρια. Αυτό σημαίνει ότι ακόμα και στην υποθετική περίπτωση που μια αγωγή αποζημίωσης θεμελιωμένη στο άρθρο 105ΕισΝΑΚ θα γινόταν δεκτή από τα εθνικά δικαστήρια, δεν θα προέκυπτε καμία υποχρέωση της Διοίκησης να τροποποιήσει την επίμαχη νομοθεσία.

γ) Οι προσθέτως παρεμβαίνοντες

46. Οι προσθέτως παρεμβαίνοντες δεν εκφέρουν γνώμη ως προς το παραδεκτό της αιτίαςης.

2. Η κρίση του Δικαστηρίου

α) Ως προς την ιδιότητα του θύματος

47. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι για να μπορεί να επικαλεστεί κάποιος το άρθρο 34 της Σύμβασης ως προσφεύγων, θα πρέπει να πληρεί δύο προϋποθέσεις: θα πρέπει να εμπίπτει σε μία από τις κατηγορίες των αιτούντων που αναφέρονται στην διάταξη αυτή της Σύμβασης και θα πρέπει να μπορεί να ισχυριστεί ότι είναι θύμα παραβίασης της Σύμβασης. Όσον αφορά την έννοια του «θύματος», σύμφωνα με την πάγια νομολογία τ5ου

Δικαστηρίου, θα πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο αυτόνομο και ανεξάρτητα από τις εθνικές έννοιες όπως αυτές που αφορούν το συμφέρον ή την ενεργητική νομιμοποίηση (*Gorraiz Lizaragga et autres κατά Ισπανίας*, αρ. 62543/00, §35, CEDH 2004-III). Με τον όρο «θύμα», το άρθρο 34 της Σύμβασης χαρακτηρίζει το άμεσο ή άμεσο θύμα (ή θύματα) της επικαλούμενης παραβίασης (*SARL du Parc d'Activités de Blotzheim κατά Γαλλίας*, αρ. 72377/01, §20, 11 Ιουλίου 2006). Έτσι, το άρθρο 34 αφορά όχι μόνον το άμεσο θύμα (ή θύματα) της επικαλούμενης παραβίασης, αλλά και κάθε έμμεσο θύμα στο οποίο η παραβίαση αυτή θα μπορούσε να προκαλέσει ζημία ή που θα είχε έγκυρο προσωπικό συμφέρον να ζητήσει να τεθεί τέλος στην εν λόγω παραβίαση. (βλ. μεταξύ άλλων, *mutatis mutandis*, *Defalque κατά Βελγίου*, αρ. 37330/02, §46, 20 Απριλίου 2006, *Τουρκική Ένωση Ξάνθης και λοιποί κατά Ελλάδος*, αρ. 26698/05, §38, 27 Μαρτίου 2008).

48. Όσον αφορά το σωματείο «Σύνθεση-Ενημέρωση, ευαισθητοποίηση, έρευνα», το Δικαστήριο σημειώνει ότι πρόκειται για ένα σωματείο μη κερδοσκοπικού σκοπού που αποσκοπεί κυρίως στο να προσφέρει ψυχολογική και ηθική στήριξη στα ομοφυλόφιλα άτομα. Όμως, οι αιτιάσεις που προβάλλονται με την παρούσα υπόθεση συνδέονται με το ότι το άρθρο πρώτο του Νόμου 3719/2008 δεν αναγνωρίζει στα φυσικά πρόσωπα του ίδιου φύλου την δυνατότητα να συνάψουν «σύμφωνο συμβίωσης». Συνεπώς, στο βαθμό που ο έβδομος προσφεύγων στην προσφυγή υπ' αρ. 32684/09 είναι νομικό πρόσωπο, δεν μπορεί να του αναγνωριστεί στην υπό κρίση υπόθεση η ιδιότητα του «θύματος», άμεσου ή έμμεσου, υπό την έννοια του άρθρου 34 της Σύμβασης (βλ. *mutatis mutandis*, *Fédération Chrétienne des Témoins de Jéhovah de France κατά Γαλλίας* (déc.), αρ. 53430/99, 6 Νοεμβρίου 2001).

49. Όσον αφορά τους άλλους προσφεύγοντες, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι πρόκειται για ενήλικα φυσικά πρόσωπα τα οποία, σύμφωνα

με τα στοιχεία που προσκομίζουν στο Δικαστήριο, διατηρούν μια σχέση ομοφυλοφιλική είτε στα πλαίσια συμβίωσης είτε εκτός συμβίωσης. Στον βαθμό που, λόγω του άρθρου 1 του Νόμου 3719/2008, δεν μπορούν να συνάψουν «σύμφωνο συμβίωσης» και να οργανώσουν την σχέση τους ως ζευγάρι σύμφωνα με το νομικό καθεστώς που προβλέπει ο νόμος αυτός, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η κατάσταση αυτή τους αφορά άμεσα και ότι έχουν έννομο προσωπικό συμφέρον να τεθεί τέλος στην κατάσταση αυτή. Συνεπώς, συμπεραίνει ότι τα φυσικά πρόσωπα που είναι προσφεύγοντες στις παρούσες προσφυγές πρέπει να θεωρηθούν ως «θύματα» της επικαλούμενης παραβίασης, υπό την έννοια του άρθρου 34 της Σύμβασης.

50. Κατόπιν των ανωτέρω, το Δικαστήριο θεωρεί ότι ο έβδομος προσφεύγων στην προσφυγή υπ'αρ. 32684/09 (το σωματείο) δεν έχει την ιδιότητα του θύματος υπό την έννοια του άρθρου 34 της Σύμβασης και η αιτίαση που εγείρει θα πρέπει να απορριφθεί ως προς αυτόν σύμφωνα με το άρθρο 35§4. Το Δικαστήριο απορρίπτει την ένσταση της Κυβέρνησης που αντλείται από την μη ύπαρξη της επικαλούμενης ιδιότητας του θύματος ως προς τους άλλους προσφεύγοντες.

β) Ως προς την εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ο κανόνας της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων που διατυπώνεται στο άρθρο 35§1 της Σύμβασης, στηρίζεται στην υπόθεση, -που ενσωματώνεται στο άρθρο 13, με το οποίο παρουσιάζει στενές σχέσεις- ότι η εθνική έννομη τάξη προσφέρει μια πραγματική προσφυγή, τόσο στην θεωρία όσο και στην πράξη, ως προς την επικαλούμενη παραβίαση (*Kudla κατά Πολωνίας*, [GC], αρ. 30210/96, §152, CEDH 2000-XI, *Hassan et Tchaouch κατά Βουλγαρίας* [GC], αρ. 30985/96, §§96-98, CEDH 2000-XI). Υπενθυμίζει ότι σύμφωνα με τον κανόνα της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων, ο προσφεύγων θα πρέπει, πριν προσφύγει στο Δικαστήριο, να έχει δώσει στο υπαίτιο Κράτος,

με την χρήση των ενδίκων μέσων που μπορούν να θεωρηθούν ως πραγματικά και επαρκή και τα οποία προσφέρει η εθνική νομοθεσία, την δυνατότητα να επανορθώσει, με εθνικά μέσα, τις επικαλούμενες παραβιάσεις (βλ. μεταξύ άλλων, *Fressoz et Roire κατά Γαλλίας*, [GC], αρ. 29183/95, §37, CEDH 1999-I).

52. Το άρθρο 35§1 της Σύμβασης απαιτεί την εξάντληση ενδίκων μέσων που είναι συγχρόνως σχετικά με την επίδικη παραβίαση, διαθέσιμα και πρόσφορα. Θα πρέπει να υπάρχουν σε επαρκή βαθμό βεβαιότητας όχι μόνον στην θεωρία αλλά και στην πράξη, διαφορετικά στερούνται της επιθυμητής αποτελεσματικότητας και προσβασιμότητας. Εναπόκειται στο καθ' ου η προσφυγή Κράτος να αποδείξει ότι πληρούνται οι ανωτέρω προϋποθέσεις (βλ. μεταξύ άλλων, *McFarlane κατά Ιρλανδίας*, [GC], αρ. 31333/06, §107, 10 Σεπτεμβρίου 2010). Μόνη η ύπαρξη αμφιβολιών σχετικά με τις πιθανότητες ευδοκίμησης ενός συγκεκριμένου ένδικου μέσου το οποίο δεν είναι προφανώς καταδικασμένο σε αποτυχία δεν αποτελεί έγκυρο λόγο που να δικαιολογεί την μη χρήση των εθνικών ενδίκων μέσων (προσφυγών) (*Akdivar et autres κατά Τουρκίας*, 16 Σεπτεμβρίου 1996, §71, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-IV). Τέλος, αυτός που άσκησε ένα ένδικο μέσο ικανό να επανορθώσει άμεσα- και όχι εμμέσως- την επίδικη κατάσταση δεν υποχρεούται να εξαντλήσει άλλα ένδικα μέσα τα οποία είναι μεν διαθέσιμα αλλά αμφιβόλου αποτελεσματικότητας (*Μανουσάκης και λοιποί κατά Ελλάδας*, 26 Σεπτεμβρίου 1996, §33, *Recueil* 1996-IV, *Anakomba Yula κατά Βελγίου*, αρ. 45413/07, §22, 10 Μαρτίου 2009).

53. Στην υπό κρίση υπόθεση, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το κύριο επιχείρημα της Κυβέρνησης σχετικά με την εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων είναι το ότι με την αγωγή αποζημίωσης του άρθρου 105ΕισΝΑΚ, οι προσφεύγοντες μπορούσαν να αμφισβητήσουν παρεμπιπτόντως την συνταγματικότητα του νόμου 3719/2008. Σύμφωνα με την Κυβέρνηση, οι ενδιαφερόμενοι μπορούσαν να υποβάλουν στον Εθνικό

Δικαστή το θέμα του κατά πόσο ο σχετικός νόμος είναι σύμφωνος με τα άρθρα 8 και 14 της Σύμβασης.

54. Πρώτον, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το ένδικο βοήθημα που επικαλείται η Κυβέρνηση επιτρέπει στο ενδιαφερόμενο πρόσωπο να πετύχει μόνον αποζημίωση λόγω πράξης ή παράλειψης των δημοσίων αρχών η οποία έχει γίνει στο πλαίσιο της άσκησης δημόσιας εξουσίας. Συνεπώς ο έλεγχος της συνταγματικότητας ενός νόμου ασκείται παρεμπιπτόντως από το αρμόδιο δικαστήριο, με σκοπό να κριθεί εάν το Δημόσιο πρέπει να αποζημιώσει το πρόσωπο λόγω της παραβίασης ενός κανόνα δικαίου που θεσπίζει ένα ορισμένο ατομικό δικαίωμα ή συμφέρον. Ωστόσο, στην υπό κρίση υπόθεση, οι προσφεύγοντες παραπονούνται για μια συνεχόμενη παραβίαση των άρθρων 14 και 8 της Σύμβασης λόγω του ότι δεν είχαν την δυνατότητα, ως ζευγάρι του ίδιου φύλου, να συνάψουν «σύμφωνο συμβίωσης» ενώ η δυνατότητα αυτή αναγνωρίζεται μέσω του νόμου στα ετερόφυλα ζευγάρια. Επομένως, η απλή επιδίκαση χρηματικής αποζημίωσης δεν φαίνεται ικανή να αποκαταστήσει τις αιτιάσεις τους.

55. Δεύτερον, όσον αφορά την φύση του ενδίκου βοηθήματος που επικαλείται η Κυβέρνηση, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, ακόμα και στην περίπτωση που γίνει δεκτό το αίτημα αποζημίωσης που θεμελιώνεται στο άρθρο 105ΕισΝΑΚ, το Κράτος δεν έχει καμία νομική υποχρέωση να τροποποιήσει τον εν λόγω νόμο.

56. Τέλος, και συμπληρωματικά, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι από τις αποφάσεις που παραθέτει η Κυβέρνηση σχετικά με την αγωγή αποζημίωσης του άρθρου 105ΕισΝΑΚ προκύπτει ότι τα εθνικά δικαστήρια εφαρμόζουν περιοριστικά τη διάταξη αυτή όσον αφορά την εξωσυμβατική ευθύνη του Δημοσίου σε περίπτωση αντισυνταγματικότητας ενός νόμου. Ειδικότερα, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι καμία από τις αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων που παραθέτει η Κυβέρνηση δεν αφορά θέμα ανάλογο με

αυτό της υπό κρίση υπόθεσης, δηλαδή την αντισυνταγματικότητα κάποιου νόμου λόγω του ότι εισάγει διάκριση σχετικά με το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή. Επίσης, καμία από τις προαναφερθείσες αποφάσεις δεν εξέτασε το θέμα της αποζημίωσης των εναγόντων λόγω του ότι ένας νόμος δεν ήταν σύμφωνος προς τα άρθρα 8 και 14 της Σύμβασης.

57. Συμπερασματικά, το Δικαστήριο κρίνει ότι η Κυβέρνηση δεν προσκομίζει παραδείγματα της νομολογίας που να αποδεικνύουν κατά τρόπο πειστικό ότι η άσκηση της αγωγής του άρθρου 105ΕισΝΑΚ θα μπορούσε να αποκαταστήσει τις αιτιάσεις που αντλούν οι προσφεύγοντες από τα άρθρα 8 και 14 της Σύμβασης. Ωστόσο, εναπόκειται στο Κράτος που επικαλείται την μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων να αποδείξει την ύπαρξη προσφυγών πραγματικών και επαρκών (*Soto Sanchez κατά Ισπανίας*, αρ. 66990/01, §34, 25 Νοεμβρίου 2003, *L. κατά Λιθουανίας*, αρ. 27527/03, §§35-36, CEDH 2007-IV, *Σαμπάνης και λοιποί κατά Ελλάδα*, αρ. 32526/05, §58, 5 Ιουνίου 2008).

58. Κατόπιν των ανωτέρω, το Δικαστήριο κρίνει ότι, λαμβάνοντας υπόψη την φύση της αγωγής αποζημίωσης του άρθρου 105ΕισΝΑΚ και την εφαρμογή της από τα Δικαστήρια η αγωγή αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί προσφυγή, την εξάντληση της οποίας επιτάσσει το άρθρο 35§1 της Σύμβασης. Συνεπώς το Δικαστήριο απορρίπτει την ένσταση της Κυβέρνησης περί μη εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων.

γ) Συμπέρασμα

59. Το Δικαστήριο κρίνει ότι η παρούσα αιτίαση πρέπει να απορριφθεί κατ' εφαρμογήν του άρθρου 35§4 όσον αφορά τον έβδομο προσφεύγοντα της προσφυγής υπ'αρ. 32684/09 (σωματείο), αφού δεν έχει την ιδιότητα του «θύματος» υπό την έννοια του άρθρου 34 της Σύμβασης. Επίσης, η ένσταση της Κυβέρνησης που αντλείται από την μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων απορρίπτεται. Τέλος, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι όσον αφορά

τους οκτώ προσφεύγοντες που έχουν την ιδιότητα του «θύματος» υπό την έννοια του άρθρου 34 της Σύμβασης, η αιτίαση που προβάλλουν δεν αντίκειται σε κανένα άλλο λόγο απαραδέκτου. Συνεπώς, την κηρύσσει παραδεκτή.

B. Ως προς την ουσία

1. Οι θέσεις των διαδίκων

60. Οι προσφεύγοντες αναφέρονται στην απόφαση *Schalk et Kopf* κατά Αυστρίας (αρ. 30141/04, CEDH 2010), στην οποία το Δικαστήριο δέχτηκε ότι ένα ομόφυλο ζευγάρι που συγκατοικεί *de facto* κατά τρόπο σταθερό υπάγεται στην έννοια της «οικογενειακής ζωής». Κατά την άποψή τους, αν και οι σχετικές ευρωπαϊκές νομοθεσίες δεν παρουσιάζουν απόλυτη ομογένεια, τείνουν να αναγνωρίσουν νομικά τα ομόφυλα ζευγάρια. Οι προσφεύγοντες σημειώνουν ότι, απ' όσο ξέρουν, η Ελλάδα είναι αυτή την στιγμή το μοναδικό Ευρωπαϊκό Κράτος που έχει θεσπίσει άλλο νομικό καθεστώς πλην αυτό του γάμου αποκλειστικά για τα ετερόφυλα ζευγάρια. Δηλαδή, η Ελλάδα είναι το μόνον Κράτος που υιοθέτησε ένα νόμο που ρυθμίζει μια μορφή καταχωρημένης συντροφικής σχέσης αποκλείοντας με τον ίδιο νόμο, τα ομόφυλα ζευγάρια από το πεδίο εφαρμογής του. Επομένως, η Ελλάδα αποστασιοποιείται ριζικά και κατά τρόπο σαφή από τον κοινό παρονομαστή των θέσεων των ευρωπαϊκών κρατών στο θέμα αυτό. Οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι η βούληση διατήρησης των οικογενειακών δεσμών της παραδοσιακής ετερόφυλης οικογένειας δεν μπορεί να αποτελέσει σοβαρό λόγο που να δικαιολογεί διαφορετική μεταχείριση των ομόφυλων ζευγαριών. Στην πραγματικότητα, αντί να λάβει θετικά μέτρα για να αντιμετωπίσει τις προκαταλήψεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους ομοφυλόφιλους, το καθ' ου η προσφυγή Κράτος με το Νόμο 3719/2008 τις ενίσχυσε αποκλείοντας τα ομόφυλα ζευγάρια. Κατά την άποψη των προσφευγόντων, ο Νόμος αυτός εκφέρει μια αρνητική

αξιολογική κρίση για την ομοφυλοφιλία, αφού αντανακλά, μία επιφύλαξη, ή ακόμη και μια αδικαιολόγητη εχθρότητα απέναντι στα ομόφυλα ζευγάρια: από την στιγμή που ο νομοθέτης αποφάσισε να εγκαταλείψει τον γάμο ως το μόνο επίσημο θεμέλιο της οικογενειακής ζωής, ο αποκλεισμός των ομόφυλων ζευγαριών από το πεδίο εφαρμογής του Νόμου 3719/2008 δείχνει καθαρή περιφρόνηση απέναντί τους.

61. Τέλος, οι προσφεύγοντες δεν μπορούν να δεχθούν το επιχείρημα της Κυβέρνησης σύμφωνα με το οποίο σκοπός του νομοθέτη ήταν να προστατεύσει τα παιδιά που έχουν γεννηθεί στο πλαίσιο ελεύθερης ένωσης των ετερεφυλόφιλων γονέων τους. Θεωρούν ότι με τον νόμο αυτό, ο νομοθέτης αποσκοπούσε σαφώς στην ρύθμιση της ζωής των ζευγαριών που δεν επιθυμούν να παντρευτούν, ανεξαρτήτως του αν έχουν ή επιθυμούν να αποκτήσουν παιδιά. Επομένως, θεωρούν ότι ο αποκλεισμός τους από το πεδίο εφαρμογής του επίμαχου νόμου στερείται αντικειμενικής και εύλογης δικαιολογίας και συνεπώς συνιστά δυσμενή διάκριση.

β) Η Κυβέρνηση

62. Η Κυβέρνηση εξηγεί ότι όσον αφορά τους νόμιμους σκοπούς στους οποίους αποσκοπεί ο Νόμος 3719/2008, το σύμφωνο συμβίωσης θα πρέπει να προσεγγιστεί ως ένα σύνολο διατάξεων που επιτρέπουν στους γονείς να μεγαλώσουν τα φυσικά τους τέκνα με ίση συμμετοχή του πατέρα στην άσκηση της γονικής μέριμνας, χωρίς να υποχρεούνται να παντρευτούν. Η Κυβέρνηση θεωρεί ότι υπό την έννοια αυτή το σύμφωνο κοινής συμβίωσης απελευθερώνει τα ζευγάρια από την υποχρέωση να τελέσουν γάμο μετά από μία εγκυμοσύνη φοβούμενοι ότι διαφορετικά δεν θα μπορούν να έχουν την επιθυμητή σχέση με το παιδί τους, το οποίο στην περίπτωση αυτή θα εθεωρείτο ως τέκνο γεννημένο χωρίς γάμο. Έτσι, κατά την άποψη της Κυβέρνησης, ο Έλληνας νομοθέτης, μέσω του συμφώνου συμβίωσης εμφανίζεται παραδοσιακός ενώ συγχρόνως διαπνέεται από σύγχρονες ιδέες.

Πράγματι, ο Έλληνας νομοθέτης με το νόμο 3719/2008 επεδίωξε να ενισχύσει τους θεσμούς του γάμου και της οικογένειας, με την παραδοσιακή έννοια του όρου, αφού εφεξής, η απόφαση για γάμο θα λαμβάνεται ανεξαρτήτως της προοπτικής απόκτησης παιδιού, επομένως μόνον βάσει της βούλησης αμοιβαίας δέσμευσης δύο ετερόφυλων ατόμων, μετά από απόφαση που λαμβάνεται χωρίς εξωτερικούς εξαναγκασμούς.

63. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει επίσης ότι ο Νόμος 3719/2008 έχει σκοπό να ρυθμίσει ένα υπάρχον κοινωνικό φαινόμενο, δηλαδή τα ανύπαντρα ετερόφυλα ζευγάρια που έχουν παιδιά. Ως προς το σημείο αυτό, ο ελληνικός νόμος διαφέρει από τις άλλες ευρωπαϊκές νομοθεσίες που έχουν προβλέψει «σύμφωνο συμβίωσης». Ο Έλληνας νομοθέτης δήλωσε ρητά στην αιτιολογική έκθεση του νόμου ότι δεν επιθυμούσε να ρυθμίσει όλες τις μορφές ελεύθερης ένωσης αλλά να προστατεύσει τα παιδιά που γεννιούνται από την ελεύθερη ένωση ετεροφυλόφιλων προσώπων καθώς και τους γονείς τους που δεν επιθυμούν να ενωθούν με γάμο. Κατά την άποψη της Κυβέρνησης, η όλη δομή του νόμου καθώς και το περιεχόμενο των διατάξεών του είναι προσανατολισμένη προς τον σκοπό αυτό. Συνεπώς, η θέσπιση συμφώνου συμβίωσης υπέρ των ομόφυλων ζευγαριών προϋποθέτει ένα διαφορετικό νομοθετικό πλαίσιο, που θα ρύθμιζε μια ανάλογη αλλά όχι παρόμοια κατάσταση με αυτή των ετερόφυλων ζευγαριών.

64. Η Κυβέρνηση επισημαίνει ότι πριν το νόμο 3719/2008, το εθνικό δίκαιο αναγνώριζε κατά τρόπο περιορισμένο την συμβίωση εκτός γάμου δύο ετερόφυλων ατόμων. Ειδικότερα, η «ελεύθερη ένωση» ήταν μια μορφή συμβίωσης η οποία αναφερόταν στο άρθρο 1444 του Αστικού Κώδικα σύμφωνα με το οποίο ο διαζευγμένος σύζυγος που ξαναπαντρεύεται καθώς και αυτός που ζει στο πλαίσιο ελεύθερης ένωσης χάνει το δικαίωμα διατροφής. Η Κυβέρνησης παρατηρεί επίσης ότι, η ελεύθερη ένωση αναφέρεται στα άρθρα 1456 και 1457 του Αστικού Κώδικα περί ιατρικής

υποβοήθησης στην ανθρώπινη αναπαραγωγή (τεχνητή γονιμοποίηση). Έτσι, το άρθρο 1456 ΑΚ προβλέπει ότι εάν η υποβοήθηση αφορά άγαμη γυναίκα, η συναίνεση του άνδρα με τον οποίο συζεί σε ελεύθερη ένωση θα πρέπει να δοθεί με συμβολαιογραφικό έγγραφο. Επίσης, το άρθρο 1457 ΑΚ καθορίζει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες επιτρέπεται η «τεχνητή γονιμοποίηση μετά το θάνατο του συζύγου ή του άνδρα με τον οποίο η γυναίκα συζούσε σε ελεύθερη ένωση».

65. Η Κυβέρνηση θεωρεί ότι ο έλεγχος της συμφωνίας του πρώτου άρθρου του Νόμου 3719/2008 προς τα άρθρα 8 και 14 της Σύμβασης, και ειδικότερα, η αναλογικότητα της εν λόγω παρέμβασης πρέπει να λάβει υπόψη το γενικό πλαίσιο της υπόθεσης καθώς και το σύνολο των διατάξεων του προαναφερθέντος νόμου περί συμφώνου συμβίωσης. Καταρχάς η Κυβέρνηση καλεί το Δικαστήριο να διακρίνει μεταξύ των προσφευγόντων που συζούν και μεταξύ αυτών που δεν συζούν. Στην περίπτωση των πρώτων, οι αιτιάσεις τους θα πρέπει να εξεταστούν υπό το πρίσμα του δικαιώματος στην «οικογενειακή ζωή», ενώ όσον αφορά τους άλλους ισχύει το δικαίωμα στην «ιδιωτική ζωή».

66. Τέλος, η Κυβέρνηση προβαίνει σε μία ανάλυση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του συμφώνου συμβίωσης και συμπεραίνει ότι τόσο το περιουσιακό όσο και το προσωπικό καθεστώς των προσφευγόντων δεν επηρεάστηκε ουδόλως λόγω του αποκλεισμού τους από την εφαρμογή του συμφώνου συμβίωσης. Όσον αφορά τα περιουσιακά θέματα, η Κυβέρνηση επαναλαμβάνει τα επιχειρήματά της σχετικά με το παραδεκτό της παρούσας αιτίασης ως προς το πρόσωπο των προσφευγόντων (*ratione personae*). Παρατηρεί ότι το σύμφωνο συμβίωσης δεν παράγει καμία αυτόματη και δεσμευτική συνέπεια ως προς την περιουσιακή κατάσταση των συντρόφων. Όσον αφορά τα θέματα κοινωνικής ασφάλισης, τα ομόφυλα ζευγάρια βρίσκονται στην ίδια ακριβώς θέση με τα ετερόφυλα ζευγάρια που αποφασίζουν να συνάψουν το σύμφωνο. Όσον αφορά δε την διατροφή

καθώς και την κληρονομική διαδοχή, αυτές μπορούν να ρυθμιστούν εντός του ομόφυλου ζευγαριού εκτός συμφώνου συμβίωσης, μέσω σύμβασης.

67. Όσον αφορά την προσωπική κατάσταση των προσφευγόντων, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η βιολογική διαφορά μεταξύ των ετερόφυλων και των ομόφυλων ζευγαριών, από την οποία προκύπτει ότι τα τελευταία δεν μπορούν να τεκνοποιήσουν, δικαιολογεί το γεγονός ότι το σύμφωνο αφορά μόνον τα ετερόφυλα ζευγάρια. Η Κυβέρνηση αναφέρεται ειδικότερα στα άρθρα 9 και 10 του Νόμου 3719/2008 που επιτρέπουν στον πατέρα ενός τέκνου γεννημένου χωρίς γάμο να αποδείξει την πατρότητά του και να συμμετέχει στην ανατροφή του χωρίς να χρειάζεται να παντρευτεί με την μητέρα. Έτσι, ο γάμος και η αναγνώριση, εκούσια ή δικαστική, της πατρότητας ενός παιδιού παύουν να αποτελούν τον μοναδικό τρόπο ίδρυσης της πατρότητας. Η Κυβέρνηση υπογραμμίζει ότι το αντικείμενο των διατάξεων αυτών αποτελεί τον «σκληρό πυρήνα» του συμφώνου συμβίωσης και εξ ορισμού δεν μπορεί να αφορά παρά τα ετερόφυλα ζευγάρια. Στηριζόμενη στο επιχείρημα αυτό, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η παρούσα υπόθεση δεν μπορεί να οδηγήσει το Δικαστήριο στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παραβίαση των άρθρων 14 και 18 της Σύμβασης. Κατά την άποψη της Κυβέρνησης, τα ομόφυλα ζευγάρια δεν βρίσκονται σε παρόμοια ή ανάλογη κατάσταση με αυτή των ετερόφυλων ζευγαριών, δεδομένου ότι τα πρώτα δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να αποκτήσουν μαζί φυσικά τέκνα.

68. Η Κυβέρνηση προσθέτει ότι, όπως διατυπώνεται και στο νόμο 3719/2008, το σύμφωνο συμβίωσης διαφοροποιείται από τους παρόμοιους νόμους που έχουν υιοθετήσει τα άλλα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Διευκρινίζει ότι, παρόλο που οι νόμοι αυτοί παράγουν συνέπειες ως προς τις περιουσιακές σχέσεις των συμβληθέντων, μόνον ο ελληνικός νόμος θεσπίζει τεκμήριο πατρότητας όσον αφορά τα παιδιά που έχουν γεννηθεί κατά τη διάρκεια συμφώνου συμβίωσης. Έτσι η Κυβέρνηση

συμπεραίνει ότι ο νόμος 3719/2008 εστιάζει περισσότερο στις προσωπικές σχέσεις των συντρόφων και όχι τόσο στην ρύθμιση των περιουσιακών θεμάτων της σχέσης τους.

γ) Οι παρεμβαίνοντες

69. Οι παρεμβαίνοντες, το Κέντρο AIRE, η CIJ, η FIDH και η ILGA-Europe (βλ. ανωτέρω παράγραφο αρ. 6) παραπέμπουν στην νομολογία του Δικαστηρίου, ιδίως στην απόφαση *Karner κατά Αυστρίας* (αρ. 40016/98, CEDH 2003-IX) και στη νομολογία των εθνικών συνταγματικών δικαστηρίων, μεταξύ των οποίων του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ουγγαρίας, του Ανώτατου Δικαστηρίου του Καναδά, του Ανώτατου Δικαστηρίου του Ηνωμένου Βασιλείου και του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Βραζιλίας. Υποστηρίζουν ότι σύμφωνα με τα δικαστήρια αυτά απαιτείται μια ακλόνητη δικαιολογία σε περίπτωση διάκρισης λόγω φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού. Αναφέρουν ότι ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός εθνικών δικαστηρίων, ευρωπαϊκών και διεθνών, απαιτούν να τυγχάνουν της ίδιας μεταχείρισης τα άγαμα ζευγάρια, είτε είναι ετερόφυλα είτε είναι ομόφυλα. Προσθέτουν ότι μεγάλος αριθμός Κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης προβλέπει την νομοθετική αναγνώριση των σχέσεων μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου. Αναφέρουν επίσης ότι απ' όσο ξέρουν η περίπτωση της Ελλάδας είναι μοναδική, αφού πρόκειται για την μόνη Ευρωπαϊκή χώρα που θέσπισε «σύμφωνο συμβίωσης» αποκλείοντας από το πεδίο εφαρμογής του τα ομόφυλα ζευγάρια. Οι παρεμβαίνοντες αναφέρουν ότι οι σχετικές νομοθεσίες των συμβαλλομένων Κρατών ακολουθούν δύο μοντέλα καταχωρημένης αστικής συμβίωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια: α) είτε το «μοντέλο της Δανίας», που θεσπίστηκε το 1989, σύμφωνα με το οποίο αυτή η μορφή καταχωρημένης συμβίωσης αναγνωρίζεται μόνον στα ομόφυλα ζευγάρια, λόγω του ότι τα ετερόφυλα ζευγάρια έχουν την δυνατότητα να παντρευτούν, β) είτε το «γαλλικό μοντέλο», σύμφωνα με το οποίο το δικαίωμα σύστασης αστικής συμβίωσης

αναγνωρίζεται σε κάθε ανύπαντρο ζευγάρι, είτε είναι ομόφυλο είτε ετερόφυλο.

2. *Η κρίση του Δικαστηρίου*

A) Ως προς την εφαρμογή του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8

70. Το Δικαστήριο εξέτασε πολλές υποθέσεις όπου ετίθετο θέμα διάκρισης λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού στον τομέα της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Μερικές από αυτές τις εξέτασε ως προς το πεδίο εφαρμογής μόνου του άρθρου 8. Οι αποφάσεις αυτές αφορούσαν την ποινική τιμωρία των ομοφυλόφιλων σχέσεων μεταξύ ενηλίκων (*Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 22 Οκτωβρίου 1981, σειρά A αρ. 45, *Norris κατά Ιρλανδίας*, 26 Οκτωβρίου 1988, σειρά A αρ. 142, και *Μοδινός κατά Κύπρου*, 22 Απριλίου 1993, σειρά A αρ. 259) ή την απαλλαγή των ομοφυλόφιλων από τις ένοπλες δυνάμεις (*Smith και Grady κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αρ. 33985/96 και 33986/96, CEDH 1999-VI). Έχει εξετάσει άλλες υποθέσεις υπό το πρίσμα του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8. Οι υποθέσεις αυτές αφορούσαν τη θέσπιση, σε θέματα ποινικού δικαίου, διαφορετικής ηλικίας συναίνεσης για την σύναψη ομοφυλόφιλων και ετεροφυλόφιλων σχέσεων (*L. και B. κατά Αυστρίας*, αρ. 39392/98 και 39829/98, CEDH 2003-I), την ανάθεση της γονικής μέριμνας (*Salgueiro da Silva Mouta κατά Πορτογαλίας*, αρ. 33290/96, CEDH 1999-IX), την έγκριση των υποψηφίων θετών γονέων (*Fretté κατά Γαλλίας*, αρ. 36515/97, CEDH 2002-I, *E.B. κατά Γαλλίας* [GC], αρ. 43546/02, 22 Ιανουαρίου 2008, και *Gas και Dubois κατά Γαλλίας*, αρ. 25951/07, 15 Μαρτίου 2012), το δικαίωμα του επιζώντος συντρόφου να διαδεχθεί τον αποθανόντα στην μίσθωση οικίας που είχε συνάψει ο τελευταίος (*προαναφερθείσα Karner, και Kozak κατά Πολωνίας*, αρ. 13102/02, 2 Μαρτίου 2010), το δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης (*P.B. και J.S. κατά Αυστρίας*, αρ. 18984/02, 22 Ιουλίου 2010), την πρόσβαση των ομόφυλων ζευγαριών στον γάμο ή σε

άλλη μορφή νομικής αναγνώρισης (προαναφερθείσα, *Schalk και Kopf*) καθώς και το ότι τα ομόφυλα ζευγάρια δεν είχαν την δυνατότητα πρόσβασης στην από κοινού υιοθεσία (*X. και λοιποί κατά Αυστρίας*, [GC], αρ. 19010/07, 19 Φεβρουαρίου 2013).

71. Στην υπό κρίση υπόθεση, οι προσφεύγοντες προβάλλουν την αιτιάσή τους υπό το πρίσμα του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 και η Κυβέρνηση δεν αμφισβητεί την εφαρμογή των διατάξεων αυτών. Το Δικαστήριο κρίνει επίσης ότι στην υπό κρίση υπόθεση θα πρέπει να υιοθετηθεί η ίδια προσέγγιση. (βλ., προς την ίδια κατεύθυνση, προαναφερθείσα *Schalk και Kopf*, §88).

72. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει επίσης ότι έχει αποφανθεί επανειλημμένως ότι το άρθρο 14 δεν είναι αυτόνομο: δεν εφαρμόζεται παρά σε συνδυασμό με άλλες κανονιστικές διατάξεις της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της, τις οποίες και συμπληρώνει. Δεν έχει αυτόνομη ισχύ, αφού ισχύει μόνον για την χρήση των «δικαιωμάτων και των ελευθεριών» που προστατεύουν οι διατάξεις αυτές. Αναμφισβήτητα, μπορεί να τεθεί θέμα εφαρμογής του άρθρου αυτού ακόμα και χωρίς παραβίαση των διατάξεων αυτών και στον βαθμό αυτό, έχει αυτόνομη υπόσταση, αλλά δεν μπορεί να εφαρμοστεί εάν τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής μίας τουλάχιστον κανονιστικής διάταξης (βλ. μεταξύ άλλων, *Petrovic κατά Αυστρίας*, 27 Μαρτίου 1998, §22, *Recueil* 1998-II, προαναφερθείσα *E.B. κατά Γαλλίας*, §47, προαναφερθείσα *Schalk και Kopf*, §89 και προαναφερθείσα *X και λοιποί*, §94).

73. Με βάση τα στοιχεία του φακέλου, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι οι προσφεύγοντες έχουν ως ζευγάρια σταθερή σχέση. Επίσης, δεν αμφισβητείται ότι η σχέση που έχουν υπόκειται στην έννοια της «ιδιωτικής ζωής» υπό την έννοια του άρθρου 8 της Σύμβασης. Επίσης, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι στην απόφασή του *Schalk και Kopf* έκρινε ότι, λαμβάνοντας

υπόψη την ταχεία εξέλιξη που γνωρίζει σε πολλά Κράτη η νομική αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών, «θα ήταν τεχνητό να θεωρήσουμε ότι, ένα ομόφυλο ζευγάρι, σε αντίθεση με ένα ετερόφυλο, δεν μπορεί να έχει «οικογενειακή ζωή» για τους σκοπούς του άρθρου 8» (προαναφερθείσα απόφαση, §94). Επομένως, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η σχέση που διατηρούν οι προσφεύγοντες στην υπό κρίση υπόθεση υπάγεται στην έννοια της «ιδιωτικής ζωής» καθώς και στην έννοια της «οικογενειακής ζωής» όπως ακριβώς και αυτή ενός ετερόφυλου ζευγαριού που βρίσκεται στην ίδια κατάσταση. Δεν εντοπίζει κάποιο στοιχείο που να του επιτρέπει να διακρίνει, όπως το ζητεί η Κυβέρνηση (παράγραφος 65 στο τέλος), μεταξύ των προσφευγόντων που συζούν και προσφευγόντων που –για λόγους επαγγελματικούς και κοινωνικούς– δεν συζούν (παράγραφος 8), αφού στην υπό κρίση υπόθεση τα ενδιαφερόμενα ζευγάρια δεν στερούνται, λόγω της μη συμβίωσης, της σταθερότητας που απαιτείται για να υπάγονται στην οικογενειακή ζωή υπό την έννοια του άρθρου 8.

74. Εν κατακλείδι, το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι στην υπό κρίση υπόθεση εφαρμόζεται το άρθρο 14 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 8.

β) Ως προς την τήρηση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8

i. Ως προς το αντικείμενο της υπόθεσης

75. Το Δικαστήριο θεωρεί σημαντικό να οριοθετήσει το αντικείμενο της παρούσας υπόθεσης. Η αιτίαση των προσφευγόντων δεν αφορά *in abstracto* την γενική υποχρέωση του Ελληνικού κράτους να θεσπίσει στο εθνικό δίκαιο μια μορφή νομικής αναγνώρισης των σχέσεων μεταξύ ομοφυλόφιλων ατόμων. Στην υπό κρίση υπόθεση, οι προσφεύγοντες παραπονούνται ότι ο Νόμος 3719/2008 προβλέπει το «σύμφωνο συμβίωσης» μόνον για τα ετερόφυλα ζευγάρια, αποκλείοντας έτσι αυτομάτως τα ομόφυλα ζευγάρια από το πεδίο εφαρμογής του. Δηλαδή, οι

προσφεύγοντες δεν προσάπτουν στον Ελληνικό Κράτος ότι δεν έχει εκπληρώσει μια θετική υποχρέωση που του επιβάλλει η Σύμβαση, αλλά το ότι με το Νόμο 3719/2008 εισήγαγε μια διάκριση την οποία θεωρούν δυσμενή για αυτούς. Επομένως, το θέμα που τίθεται είναι το εάν το Ελληνικό Κράτος μπορούσε, στην υπό κρίση υπόθεση, σύμφωνα με τα άρθρα 14 και 8 της Σύμβασης, να υιοθετήσει νόμο που να θεσπίζει παράλληλα προς τον θεσμό του γάμου ένα νέο σύστημα καταχωρημένης συμβίωσης για τα άγαμα ζευγάρια, περιορίζοντας την δυνατότητα αυτή στα ετερόφυλα ζευγάρια, αποκλείοντας τα ομόφυλα.

ii. *Οι αρχές που συνάγονται από τη Νομολογία του Δικαστηρίου*

76. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, για να τεθεί θέμα ως προς το άρθρο 14 της Σύμβασης, θα πρέπει να υπάρχει διαφορετική μεταχείριση ατόμων που βρίσκονται σε συγκρίσιμες καταστάσεις. Μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση αποτελεί δυσμενή διάκριση εάν δεν βασίζεται σε αντικειμενική και εύλογη δικαιολογία, εάν δηλαδή δεν αποσκοπεί σε νόμιμο σκοπό ή εάν δεν υπάρχει εύλογη σχέση αναλογίας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού. Τα συμβαλλόμενα Κράτη έχουν ορισμένη διακριτική ευχέρεια για να καθορίσουν εάν και σε ποιο βαθμό διαφορές μεταξύ καταστάσεων οι οποίες είναι ανάλογες ως προς άλλα θέματα δικαιολογούν διαφορετική μεταχείριση (*Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, [GC], αρ. 13378/05, §60, CEDH 2008, προαναφερθείσα *Schalk και Kopf*, §96, και προαναφερθείσα *X και λοιποί*, §98). Η έννοια της διάκρισης υπό την έννοια του άρθρου 14 συμπεριλαμβάνει και περιπτώσεις στις οποίες ένα άτομο ή μια ομάδα τυγχάνει, χωρίς κατάλληλη δικαιολογία, μιας μεταχείρισης λιγότερο ευνοϊκής, ακόμα και αν η Σύμβαση δεν απαιτεί ευνοϊκότερη μεταχείριση (*Abdulaziz, Caballes και Balkandali κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 28 Μαΐου 1985, §82, σειρά Α αρ. 94).

77. Ο σεξουαλικός προσανατολισμός εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14. Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως δηλώσει ότι, όπως και η διαφορετική μεταχείριση λόγω φύλου, έτσι και η διαφορετική μεταχείριση λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού πρέπει να δικαιολογούνται από «λόγους ιδιαιτέρως στέρεους και πειστικούς» (βλ. π.χ., προαναφερθείσες *Smith και Grady*, §90, *Karner*, §§37 και 42, *L. και V. κατά Αυστρίας*, §45, και *X και λοιποί*, §99). Όσον αφορά τη διαφορετική μεταχείριση λόγω φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού, η διακριτική ευχέρεια των Κρατών είναι περιορισμένη (προαναφερθείσες *Karner* §41, και *Kozak*, §92). Η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται μόνον στον σεξουαλικό προσανατολισμό είναι απαράδεκτη σύμφωνα με την Σύμβαση (προαναφερθείσες *Salgueiro da Silva Mouta*, §36, *E.B.*, §§93 και 96, και *X. και λοιποί*, §99).

iii. Εφαρμογή των προαναφερθεισών αρχών στην υπό κρίση υπόθεση

α) Σύγκριση της κατάστασης των προσφευγόντων με αυτή ενός ετερόφυλου ζευγαριού και ύπαρξη διαφορετικής μεταχείρισης

78. Το πρώτο ερώτημα που τίθεται στο Δικαστήριο είναι το αν η κατάσταση των προσφευγόντων είναι συγκρίσιμη με αυτή ενός ετερόφυλου ζευγαριού που επιθυμεί να συνάψει «σύμφωνο συμβίωσης» κατ'εφαρμογήν του Νόμου 3719/2008. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι τα ομόφυλα ζευγάρια είναι εξίσου ικανά με τα ετερόφυλα ζευγάρια να δεσμευτούν σε σχέσεις σταθερές (προαναφερθείσα, *Schalk και Kopf*, §99). Επομένως, κρίνει ότι οι προσφεύγοντες βρίσκονται σε κατάσταση συγκρίσιμη με αυτή των ετεροφυλόφιλων ατόμων όσον αφορά την ανάγκη νομικής αναγνώρισης και προστασίας της σχέσης τους ως ζευγαριού (*Schalk και Kopf*, ο.π..).

79. Επίσης, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το άρθρο πρώτο του Νόμου 3719/2008 προβλέπει ρητά την δυνατότητα σύναψης «συμφώνου

συμβίωσης» μόνον για τα φυσικά ετερόφυλα πρόσωπα. Συνεπώς, αποκλείοντας σιωπηρώς τα φυσικά πρόσωπα του ίδιου φύλου από το πεδίο εφαρμογής του, ο νόμος αυτός εισάγει διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται στον σεξουαλικό προσανατολισμό των ενδιαφερομένων.

β) Νόμιμος σκοπός και αναλογικότητα

80. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η Κυβέρνηση βασίζεται κυρίως σε δύο σειρές επιχειρημάτων που μπορεί να δικαιολογούν την επιλογή του νομοθέτη να μην συμπεριλάβει τα ομόφυλα ζευγάρια στο πεδίο εφαρμογής του νόμου 3719/2008. Υποστηρίζει, πρώτον, ότι εάν το σύμφωνο συμβίωσης, που θεσπίζεται από το νόμο αυτό, ίσχυε για τους προσφεύγοντες, θα συνεπαγόταν για αυτούς δικαιώματα και υποχρεώσεις όσον αφορά το περιουσιακό καθεστώς τους, τις περιουσιακές τους σχέσεις εντός του ζευγαριού και τα κληρονομικά δικαιώματα τα οποία μπορούν ήδη να περιβληθούν νομικής μορφής με την εφαρμογή του κοινού δικαίου, δηλαδή μέσω σύμβασης. Δεύτερον, ο επίμαχος νόμος εξυπηρετεί περισσότερους σκοπούς: την προστασία των τέκνων που γεννούνται χωρίς γάμο, την προστασία των μονογονεϊκών οικογενειών –όπως διευκρινίζεται στην αιτιολογική έκθεση του νόμου-, την θέληση των γονέων να αναθρέψουν τα παιδιά τους χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να παντρευτούν, και τέλος, την ενίσχυση του θεσμού του γάμου και της οικογένειας υπό την παραδοσιακή έννοια του όρου.

81. Όσον αφορά το πρώτο επιχείρημα που προβάλλει η Κυβέρνηση, το Δικαστήριο θεωρεί ότι ακόμη και εάν υποθεθεί ότι είναι έγκυρο, δεν λαμβάνει υπόψη του το γεγονός ότι η ίδια η αστική συμβίωση που προβλέπεται από το νόμο 3719/2008, ως μορφή κοινής συμβίωσης επίσημα αναγνωρισμένης πέραν αυτής του γάμου, έχει από μόνη της αξία για τους προσφεύγοντες, ανεξαρτήτως των νομικών συνεπειών, ευρέων ή περιορισμένων, που συνεπάγεται. Όπως το παρατήρησε ήδη το Δικαστήριο,

τα ομόφυλα ζευγάρια είναι εξίσου ικανά με τα ετερόφυλα να δεσμευθούν σε σταθερές σχέσεις. Πράγματι, η συμβίωση των ομόφυλων ζευγαριών συνεπάγεται τις ίδιες ανάγκες αμοιβαίας υποστήριξης και βοήθειας με αυτές που βιώνουν τα ετερόφυλα ζευγάρια. Επομένως, η δυνατότητα σύναψης συμφώνου συμβίωσης θα προσέφερε στα πρώτα ζευγάρια (τα ομόφυλα) την μοναδική δυνατότητα στο πλαίσιο του ελληνικού δικαίου να επισημοποιήσουν την σχέση τους περιβάλλοντάς την με μια νομική μορφή που αναγνωρίζεται από το Κράτος. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η επέκταση του συμφώνου συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια θα τους επέτρεπε να ρυθμίσουν τα περιουσιακά τους θέματα, τα θέματα διατροφής και κληρονομικής διαδοχής όχι ως απλοί ιδιώτες που συνάπτουν μεταξύ τους συμβάσεις κοινού δικαίου αλλά κάνοντας χρήση του νομικού καθεστώτος του συμφώνου συμβίωσης, απολαμβάνοντας επομένως μιας επίσημης αναγνώρισης της σχέσης τους από πλευράς Κράτους.

82. Αναμφισβήτητα, και αυτό είναι το δεύτερο κύριο επιχείρημα της Κυβέρνησης, ο Νόμος 3719/2008 αποσκοπεί στο να ενισχύσει το νομικό καθεστώς των παιδιών που γεννιούνται χωρίς γάμο, και να διευκολύνει την επιλογή των γονέων να αναθρέψουν τα παιδιά τους χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να παντρευτούν. Το στοιχείο αυτό διακρίνει, κατά την άποψη της Κυβέρνησης, τα ετερόφυλα ζευγάρια από τα ομόφυλα, λόγω του ότι, από βιολογικής άποψης τα τελευταία δεν μπορούν να τεκνοποιήσουν μαζί.

83. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι είναι θεμιτό, σύμφωνα με το άρθρο 8 της Σύμβασης, να υιοθετεί ο νομοθέτης νομοθετικά μέτρα για να ρυθμίσει την κατάσταση παιδιών που έχουν γεννηθεί χωρίς γάμο των γονέων τους και να ενισχύσει εμμέσως τον θεσμό του γάμου στην ελληνική κοινωνία, προωθώντας, όπως εξηγεί η Κυβέρνηση, την ιδέα ότι η απόφαση για γάμο θα πρέπει να λαμβάνεται με βάση την βούληση αμοιβαίας δέσμευσης δύο ατόμων, ανεξαρτήτως εξωτερικών εξαναγκασμών ή της προοπτικής απόκτησης παιδιού (ανωτέρω παράγραφος 62). Το Δικαστήριο αναγνωρίζει

ότι η φροντίδα προστασίας της οικογένειας υπό την παραδοσιακή έννοια του όρου αποτελεί καταρχήν σημαντικό και νόμιμο λόγο, ικανό να δικαιολογήσει διαφορετική μεταχείριση (*προαναφερθείσες, Karner, §40, και Kozak, §98*). Εξυπακούεται επίσης ότι η προστασία του συμφέροντος του παιδιού είναι επίσης νόμιμος σκοπός (*προαναφερθείσα X και λοιποί, §138*). Θα πρέπει επομένως να εξεταστεί εάν στην υπό κρίση υπόθεση τηρήθηκε η αρχή της αναλογικότητας.

84. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει τις αρχές που συνάγονται από τη νομολογία του. Ο σκοπός προστασίας της οικογένειας υπό την παραδοσιακή έννοια του όρου είναι αρκετά αφηρημένος, και μία μεγάλη ποικιλία συγκεκριμένων μέτρων μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την πραγματοποίησή του (*προαναφερθείσες, Karner, §41 και Kozak, §98*). Επίσης, δεδομένου ότι η Σύμβαση είναι ένα ζωντανό εργαλείο που πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως της τρέχουσας κατάστασης, (βλ. μεταξύ άλλων, *Tyler κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25 Απριλίου 1978, §31, σειρά Α αρ. 26, και Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου, [GC], αρ. 28957/95, §75, CEDH 2002-VI*), το Κράτος πρέπει να επιλέξει τα μέτρα που θα πάρει σύμφωνα με το άρθρο 8 για να προστατεύσει την οικογένεια και τον σεβασμό της οικογενειακής ζωής, λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη της κοινωνίας καθώς και τις αλλαγές που προκύπτουν όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία αντιλαμβάνεται τα κοινωνικά ζητήματα και τα ζητήματα των σχέσεων, και ιδίως την ιδέα ότι δεν υπάρχει μόνο μία δυνατή επιλογή ή οδός όσον αφορά τον τρόπο που μπορεί να διάγει κανείς την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του (*προαναφερθείσα, X. και λοιποί, §139*).

85. Όταν η διακριτική ευχέρεια των Κρατών είναι περιορισμένη, όπως παραδείγματος χάριν στην περίπτωση διαφορετικής μεταχείρισης θεμελιωμένης στο φύλο ή στον σεξουαλικό προσανατολισμό, η αρχή της αναλογικότητας απαιτεί όχι μόνον το συγκεκριμένο μέτρο να επιτρέπει κατ'αρχήν την πραγματοποίηση του επιδιωκόμενου σκοπού, αλλά και να

αποδεικνύεται ότι, για την επίτευξη του σκοπού αυτού, ήταν απαραίτητος ο αποκλεισμός ορισμένων ατόμων –στην υπό κρίση υπόθεση, τα άτομα που ζουν σε μια ομοφυλοφιλική σχέση- από το πεδίο εφαρμογής του εν λόγω μέτρου (προαναφερθείσες, *Karner*, §41 και *Kozak*, §99). Σύμφωνα με την προαναφερθείσα νομολογία, το βάρος της απόδειξης βαρύνει την καθ' ης η προσφυγή Κυβέρνηση. Επομένως, στην υπό κρίση υπόθεση, εναπόκειται στο Ελληνικό Κράτος να αποδείξει ότι η επιδίωξη των νόμιμων σκοπών που έχει επικαλεστεί απαιτεί την απαγόρευση στα ομόφυλα ζευγάρια της δυνατότητας σύναψης του «συμφώνου συμβίωσης» που προβλέπει ο Νόμος 3719/2008 (βλ. ομοίως, προαναφερθείσα *X και λοιποί*, §141).

86. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι ο επίμαχος νόμος δεν περιορίζεται στο να θεσπίζει μέτρα για να ρυθμίσει απλώς την κοινωνική πραγματικότητα και να εξυπηρετήσει τους σκοπούς που επικαλείται η Κυβέρνηση (ανωτέρω παρ. 80). Αποσκοπεί κυρίως στη νομική αναγνώριση μιας άλλης μορφής συμβίωσης πέραν του γάμου, το «σύμφωνο συμβίωσης». Αυτό προκύπτει σαφέστατα από το περιεχόμενο και την οικονομία του νόμου αυτού. Πράγματι, το άρθρο πρώτο ορίζει το σύμφωνο συμβίωσης ως την «συμφωνία δύο ενήλικων ετερόφυλων προσώπων με την οποία οργανώνουν τη συμβίωση τους». Επίσης, τα επόμενα άρθρα δεν περιορίζονται στην ρύθμιση του καθεστώτος των τέκνων γεννημένων χωρίς γάμο, αλλά αναφέρονται στις διάφορες πλευρές της ζωής του ζευγαριού που έχει συνάψει το «σύμφωνο συμβίωσης». Έτσι, τα άρθρα 6 και 7 αναφέρονται στις περιουσιακές σχέσεις των συμβληθέντων και στην υποχρέωση διατροφής μετά την λύση του συμφώνου. Το δε άρθρο 11 προβλέπει ότι ο επιζών σύντροφος, σε περίπτωση που ο σύντροφός του αποβιώσει, έχει κληρονομικό δικαίωμα (βλ. ανωτέρω παράγραφος 16).

87. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ως προς το θέμα αυτό, ότι στην έκθεσή της επί του νομοσχεδίου, η Εθνική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων επισημαίνει ότι δε διευκρινιζόταν με σαφήνεια για ποιον ειδικό λόγο το

νομοσχέδιο είχε ως τίτλο «Μεταρρυθμίσεις για την οικογένεια, το παιδί, την κοινωνία και άλλες διατάξεις», ενώ προέβλεπε μια νέα νομική μορφή συμβίωσης (ανωτέρω παράγραφος 22). Κατόπιν των ανωτέρω, το Δικαστήριο θεωρεί ότι, παρά τον τίτλο του νόμου 3719/2008 και την διακηρυγμένη πρόθεση του νομοθέτη, ο κύριος σκοπός του ήταν η νομική αναγνώριση μιας νέας μορφής συμβίωσης πέραν αυτής του γάμου.

88. Εν πάσει περιπτώσει, ακόμα και αν υποθεθεί ότι η πρόθεση του νομοθέτη ήταν να ενισχύσει τη νομική προστασία των παιδιών που έχουν γεννηθεί χωρίς γάμο και εμμέσως τον θεσμό του γάμου, με το νόμο 3719/2008 θεσπίστηκε μια μορφή αστικής συμβίωσης, «το σύμφωνο συμβίωσης», το οποίο αποκλείει τα ομόφυλα ζευγάρια ενώ επιτρέπει στα ετερόφυλα, είτε έχουν παιδιά είτε όχι, να ρυθμίσουν πολλές πλευρές των σχέσεών τους.

89. Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο σημειώνει, πρώτον, ότι η επιχειρηματολογία της Κυβέρνησης εστιάζεται στην κατάσταση των ετερόφυλων ζευγαριών που έχουν παιδιά χωρίς ωστόσο να δικαιολογεί την διαφορετική μεταχείριση στην οποία προβαίνει ο εν λόγω νόμος μεταξύ των ομόφυλων και των ετερόφυλων ζευγαριών που δεν είναι γονείς. Δεύτερον, το Δικαστήριο δεν έχει πειστεί από το επιχείρημα που προέβαλε η Κυβέρνηση, ότι δηλαδή η πραγματοποίηση των σκοπών που επικαλείται η Κυβέρνηση μέσω του Νόμου 3719/2008 προϋποθέτει τον αποκλεισμό των ομόφυλων ζευγαριών από το πεδίο εφαρμογής του. Ο νομοθέτης θα μπορούσε κάλλιστα να προβλέψει ορισμένες ειδικές διατάξεις σχετικά με τα παιδιά που γεννούνται χωρίς γάμο, επεκτείνοντας την γενική δυνατότητα σύναψης «συμφώνου συμβίωσης» στα ομόφυλα ζευγάρια. Το Δικαστήριο θυμίζει στο σημείο αυτό ότι η αιτιολογική έκθεση του επίμαχου νόμου δεν δίνει καμία διευκρίνιση για την επιλογή του νομοθέτη να περιορίσει το προνόμιο του «συμφώνου συμβίωσης» μόνον στα ετερόφυλα ζευγάρια (ανωτέρω παράγραφος 10). Εξάλλου, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η

Εθνική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων θεώρησε ότι το νομοσχέδιο επέφερε δυσμενή διάκριση, δεδομένου ότι δεν εφαρμοζόταν στα ομόφυλα ζευγάρια (ανωτέρω παρ. 23-24) και ότι το Επιστημονικό Συμβούλιο του Κοινοβουλίου εκφράστηκε προς την ίδια κατεύθυνση (ανωτέρω παρ. 13).

90. Τέλος, το Δικαστήριο σημειώνει ότι όπως αναφέρει η ίδια η Κυβέρνηση (ανωτέρω παρ. 64), τα ετερόφυλα ζευγάρια – αντιθέτως προς τα ομόφυλα- απολάμβαναν με βάση το ελληνικό δίκαιο, πριν καν την θέσπιση του νόμου 3719/2008, της αναγνώρισης της σχέσης τους, είτε πλήρως και ολοκληρωτικά μέσω του θεσμού του γάμου, είτε κατά τρόπο πιο περιορισμένο δυνάμει των διατάξεων του Αστικού Κώδικα που αναφέρονται στην ελεύθερη ένωση. Επομένως, τα ομόφυλα ζευγάρια έχουν ιδιαίτερο συμφέρον να συμπεριληφθούν στο προνόμιο του «συμφώνου συμβίωσης», αφού αυτό θα τους προσέφερε, σε αντίθεση προς τα ετερόφυλα ζευγάρια, τη μοναδική νομική βάση στο ελληνικό δίκαιο για να περιβάλουν την σχέση τους με μία μορφή που αναγνωρίζεται από το νόμο.

91. Επίσης, και συμπληρωματικά, το Δικαστήριο θεωρεί σκόπιμο να υπενθυμίσει ότι παρόλο που δεν υπάρχει ομοφωνία στο πλαίσιο των έννομων τάξεων των Κρατών Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, αυτή την στιγμή διαγράφεται μια τάση όσον αφορά την θέσπιση μορφών νομικής αναγνώρισης των σχέσεων μεταξύ των ατόμων του ίδιου φύλου. Πράγματι, εννέα Κράτη Μέλη έχουν θεσπίσει τον γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου. Επίσης, δεκαεπτά Κράτη-Μέλη, επιτρέπουν μορφές αστικής συμβίωσης για τα άτομα του ίδιου φύλου. Όσον αφορά το ειδικό θέμα που εγείρει η παρούσα υπόθεση (ανωτέρω παράγραφος 75), το Δικαστήριο θεωρεί ότι η τάση που διαγράφεται στο πλαίσιο των έννομων τάξεων των Κρατών Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι σαφής: μεταξύ των δεκαεννέα Κρατών που επιτρέπουν τις μορφές καταχωρημένης συμβίωσης, η Λιθουανία και η Ελλάδα είναι οι μοναδικές χώρες που περιορίζουν την μορφή συμβίωσης αυτή μόνον στα ετερόφυλα ζευγάρια (ανωτέρω

παράγραφοι 25 και 26). Δηλαδή εκτός από δύο εξαιρέσεις, όταν ένα Κράτος Μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης αποφασίζει να υιοθετήσει νόμο που θεσπίζει ένα νέο σύστημα καταχωρημένης συμβίωσης εναλλακτικό του γάμου για τα ανύπαντρα ζευγάρια, συμπεριλαμβάνει και τα ομόφυλα ζευγάρια. Η τάση αυτή αντανακλάται εξάλλου και στα σχετικά έγγραφα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ως προς το θέμα αυτό, το Δικαστήριο παραπέμπει στο Ψήφισμα (résolution) 1728(2010) της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης και στην Σύσταση (Recommandation) της Επιτροπής των Υπουργών CM/Rec/(2010)5 (ανωτέρω παράγραφοι 28-30).

92. Το ότι μια χώρα, μετά από μια προοδευτική εξέλιξη, καταλαμβάνει μια θέση μεμονωμένη όσον αφορά μια πλευρά της νομοθεσίας της δεν σημαίνει απαραίτητως ότι η πλευρά αυτή είναι αντίθετη προς την Σύμβαση (*F. κατά Ελβετίας*, 18 Δεκεμβρίου 1987, §33, σειρά Α αρ. 128). Παρόλα αυτά, σύμφωνα με όσα έχουν εκτεθεί ανωτέρω, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η Κυβέρνηση δεν προέβαλε ακλόνητους και πειστικούς λόγους που να δικαιολογούν τον αποκλεισμό των ομόφυλων ζευγαριών από το πεδίο εφαρμογής του νόμου 3719/2008. Ως εκ τούτου, συμπεραίνει ότι στην υπό κρίση υπόθεση υπήρξε παραβίαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης.

III. ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 13 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

93. Οι προσφεύγοντες παραπονούνται για την απουσία πραγματικής προσφυγής στο ελληνικό δίκαιο με την οποία θα μπορούσαν να προβάλουν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων τις αιτιάσεις τους ως προς την διάκριση που εισάγει το «σύμφωνο συμβίωσης». Επικαλούνται το άρθρο 13 της Σύμβασης που ορίζει:

«Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερία παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και άν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων του».

94. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 13 δεν φτάνει στο σημείο να απαιτεί από τα κράτη μια προσφυγή με την οποία να μπορεί κάποιος να καταγγείλει, ενώπιον εθνικής αρχής, τους νόμους του Συμβαλλόμενου Κράτους ως αντίθετους προς την Σύμβαση (βλ. μεταξύ άλλων, *Roche κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, [GC], 19 Οκτωβρίου 2005, αρ. 32555/96, §137, CEDH 2005-X, και *Paksas κατά Λιθουανίας*, [GC], αρ. 34932/04, 6 Ιανουαρίου 2011, §114). Στην υπό κρίση υπόθεση, η αιτίαση που προβάλλουν οι προσφεύγοντες ως προς το άρθρο 13 αντίκειται στην αρχή αυτή. Συνεπώς, η αιτίαση αυτή είναι προδήλως αβάσιμη και ως τέτοια, θα πρέπει να κηρυχθεί απαράδεκτη κατ' εφαρμογή του άρθρου 35 §§3(α) και 4 της Σύμβασης.

IV. ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 41 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

95. Το άρθρο 41 της Σύμβασης ορίζει τα εξής:

«Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, και αν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλόμενου Μέρους δεν επιτρέπει παρά μόνο ατελή εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο χορηγεί, εφόσον είναι αναγκαίο, στον παθόντα δίκαιη ικανοποίηση».

A. Ζημία

96. Όσον αφορά την προσφυγή υπ'αρ. 29381/09, οι προσφεύγοντες ζητούν από κοινού το συνολικό ποσό των 10.000€ λόγω της ηθικής βλάβης που υπέστησαν εξαιτίας της παραβίασης του άρθρου 14 σε συνδυασμό με

το άρθρο 8 της Σύμβασης και λόγω της απουσίας πραγματικής προσφυγής για το θέμα αυτό. Επίσης, καλούν το Δικαστήριο να κάνει συγκεκριμένες συστάσεις στην Κυβέρνηση ώστε να τροποποιήσει το Νόμο 3719/2008 και να επεκτείνει την εφαρμογή του «συμφώνου συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια.

97. Όσον αφορά την προσφυγή υπ' αρ. 32684/09, οι προσφεύγοντες ζητούν το ποσό των 15.000€ ανά ζευγάρι λόγω της ηθικής βλάβης που υπέστησαν, δηλαδή 45.000€ συνολικά. Υποστηρίζουν ότι υπέστησαν παράδεκτη διάκριση λόγω της σεξουαλικής τους προτίμησης και ένιωσαν μεγάλη απογοήτευση λόγω του αποκλεισμού τους από το πεδίο εφαρμογής του Νόμου 3719/2008.

98. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι τα ποσά που ζητούν οι προσφεύγοντες είναι υπερβολικά και ότι οι προσφεύγοντες δεν έχουν αποδείξει ότι υπέστησαν προσωπικά και άμεσα προσβολή της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής. Θεωρεί ότι η διαπίστωση της παραβίασης αποτελεί επαρκεί δίκαιη ικανοποίηση.

99. Αντιθέτως προς την Κυβέρνηση, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η διαπίστωση της παραβίασης του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης δεν αποτελεί επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για την ηθική βλάβη που υπέστησαν οι προσφεύγοντες. Αποφαινόμενο με δικαιοσύνη, σύμφωνα με το άρθρο 41 της Σύμβασης, το Δικαστήριο επιδικάζει σε καθέναν από τους προσφεύγοντες, πλην του έβδομου προσφεύγοντος σωματίου της προσφυγής υπ'αρ. 32684/09, 5.000€ λόγω της ηθικής βλάβης που υπέστησαν, συν κάθε ποσό που μπορεί να οφείλεται ως φόρος. Ως προς τις άλλες αιτιάσεις, το Δικαστήριο απορρίπτει τα αιτήματα δίκαιης ικανοποίησης.

B. Έξοδα και δικαστική δαπάνη

100. Ως προς την προσφυγή υπ'αρ. 29381/09, οι προσφεύγοντες ζητούν από κοινού το ποσό των 7,490,97€ για τα έξοδα και την δικαστική δαπάνη στα οποία υποβλήθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου. Ειδικότερα, εκτιμούν τον χρόνο που αφιέρωσε στην υπόθεση αυτή ο εκπρόσωπός τους, το Ελληνικό Παρατηρητήριο του Ελσίνκι, σε είκοσι ώρες εργασίας προς 100€ την ώρα και προσκομίζουν ένα έγγραφο που αναλύει τον χρόνο που αφιέρωσαν οι εκπρόσωποί τους στην σύνταξη των παρατηρήσεων που κατέθεσαν στον Δικαστήριον. Επίσης, ζητούν το ποσό των 4.485€ για την εκπροσώπησή τους ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως από τον Δικηγόρο Mécaury με την προσκόμιση τιμολογίου δικηγορικής αμοιβής. Τέλος, ζητούν το ποσό των 1.005,97€ για τα έξοδα μετάβασης των εκπροσώπων τους ενόψει της ακροαματικής διαδικασίας ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης. Οι προσφεύγοντες διευκρινίζουν ότι, σύμφωνα με συμφωνία που έκαναν με τους εκπροσώπους τους, υποχρεούνται να καταβάλουν σε αυτούς ολόκληρο το ποσό που θα επιδικάσει το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως για έξοδα και δικαστική δαπάνη εάν διαπιστωθεί παραβίαση της Σύμβασης. Έτσι ζητούν η αποζημίωση που θα τους επιδικασθεί για την αιτία αυτή να καταβληθεί απ'ευθείας στον τραπεζικό λογαριασμό των εκπροσώπων τους.

101. Όσον αφορά την προσφυγή υπ'αρ. 32684/09, οι προσφεύγοντες ζητούν από κοινού το ποσό των 8.000€ όσον αφορά την διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου, με την προσκόμιση αποδείξεων και τιμολογίων δικηγορικής αμοιβής.

102. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το Δικαστήριο δεν μπορεί να επιδικάσει ποσά ως έξοδα και δικαστική δαπάνη στους προσφεύγοντες παρά μόνον εάν αυτά δικαιολογούνται επαρκώς.

103. Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, η επιδίκαση εξόδων και δικαστικής δαπάνης στους προσφεύγοντες προϋποθέτει ότι τα έξοδα και η δικαστική δαπάνη αποδεικνύονται πραγματικά, αναγκαία και το ύψος τους εύλογο (*Creanga κατά Ρουμανίας* [GC], αρ. 29226/03, §130, 23 Φεβρουαρίου 2012). Λαμβάνοντας υπόψη τα έγγραφα που έχει στην διάθεσή του και τα προαναφερθέντα κριτήρια, το Δικαστήριο κρίνει ότι συντρέχει λόγος να επιδικάσει από κοινού στους προσφεύγοντες στην προσφυγή υπ' αρ. 29381/09 το ποσό των 5.000€, συν κάθε ποσό που μπορεί να οφείλεται ως φόρος το οποίο θα κατατεθεί απ' ευθείας στους τραπεζικούς λογαριασμούς των εκπροσώπων τους (βλ. ομοίως, *Carabuela κατά Ρουμανίας*, αρ. 45661/99, §180, 13 Ιουλίου 2010). Όσον αφορά τους προσφεύγοντες στην προσφυγή υπ' αρ. 32684/09, το Δικαστήριο κρίνει ότι συντρέχει λόγος να τους επιδικάσει από κοινού το ποσό των 6.000€ για έξοδα και δικαστικής δαπάνη, συν κάθε ποσό που μπορεί να οφείλεται ως φόρος.

Γ. Τόκοι υπερημερίας

1. 104. Το Δικαστήριο κρίνει ότι αρμόζει να υπολογισθούν οι τόκοι υπερημερίας επί του επιτοκίου διευκολύνσεως οριακού δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τραπέζης, προσαυξημένου κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΟΜΟΦΩΝΑ,

1. *Αποφασίζει*, ομόφωνα να συνεκδικάσει τις προσφυγές,
2. *Κηρύσσει*, κατά πλειοψηφία, τις προσφυγές παραδεκτές όσον αφορά την αιτίαση την σχετική με το άρθρο 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης, όσον αφορά τους προσφεύγοντες, Γ.Β., Ν.Μ., καθώς και Κ.Σ, Ε.Δ., Κ.Τ., Μ.Π., Α.Χ. και Δ.Ν., και ομόφωνα, απαράδεκτες τις υπόλοιπες
3. *Αποφαίνεται*, με δεκαέξι ψήφους υπέρ έναντι μίας κατά, ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης,

4. *Αποφαίνεται, με δεκαέξι ψήφους υπέρ έναντι μίας κατά,*
- α) ότι το καθ' ου η προσφυγή Κράτος, θα πρέπει να καταβάλει εντός τριών μηνών, τα ακόλουθα ποσά:
- i. 5.000€ (πέντε χιλιάδες ευρώ) σε κάθε προσφεύγοντα, πλην του εβδόμου προσφεύγοντος της προσφυγής υπ' αρ. 32684/09, λόγω ηθικής βλάβης, συν κάθε ποσό που μπορεί να οφείλεται ως φόρος.
 - ii. 5.000€ (πέντε χιλιάδες ευρώ) από κοινού στους προσφεύγοντες της προσφυγής 29381/09 για έξοδα και δικαστική δαπάνη, συν κάθε ποσό που μπορεί να οφείλεται ως φόρος, και το οποίο θα πρέπει να καταβληθεί απ' ευθείας στους τραπεζικούς λογαριασμούς των εκπροσώπων τους
 - iii. 6.000€ (έξι χιλιάδες ευρώ) από κοινού στους προσφεύγοντες της προσφυγής υπ' αρ. 32684/09, πλην του εβδόμου, για έξοδα και δικαστική δαπάνη, συν κάθε ποσό που μπορεί να οφείλεται ως φόρος.
- β) ότι από την εκπνοή της προθεσμίας αυτής και μέχρι την καταβολή, το ποσό αυτό θα αυξάνεται με απλό τόκο με επιτόκιο ίσο προς το ισχύον κατ' αυτό το χρονικό διάστημα επιτόκιο διευκολύνσεως οριακού δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, προσαυξημένο κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες.
5. *Απορρίπτει τα αιτήματα δίκαιης ικανοποίησης για τα περαιτέρω.*

Συντάχθηκε στα γαλλικά και στα αγγλικά, και στην συνέχεια δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο Μέγαρο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στο Στρασβούργο, στις 7 Νοεμβρίου 2013.

Ο Αν.Γραμματέας
Michael O'Boyle

Ο Πρόεδρος
Dean Spielmann

Στην παρούσα απόφαση προσαρτώνται, σύμφωνα με τα άρθρα 45§2 της Σύμβασης και 74 §2 του Κανονισμού, οι ακόλουθες χωριστές γνώμες:

-κοινή σύμφωνη γνώμη των Δικαστών Casadevall, Ziemele, Jociene και Σισιλιάνου,

-εν μέρει σύμφωνη και εν μέρει μειοψηφούσα γνώμη, του Δικαστή Pinto de Albuquerque.

D.S.
M.O'B.

ΚΟΙΝΗ ΣΥΜΦΩΝΗ ΓΝΩΜΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ CASADEVALL,
ZIEMELE, JOCIENE ΚΑΙ ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ,

1. Ψηφίσαμε *υπέρ* της διαπίστωσης της παραβίασης του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης, στην παρούσα υπόθεση. Δεδομένου ότι, οι σχετικές διατάξεις και ο λόγος διάκρισης –ο σεξουαλικός προσανατολισμός– είναι οι ίδιοι στην υπό κρίση υπόθεση και στην υπόθεση *X και λοιποί κατά Αυστρίας* (απόφασης του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως της 19^{ης} Φεβρουαρίου 2013), θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε εκ πρώτης όψεως εάν οι αντίστοιχες θέσεις μας στις δύο υποθέσεις παρουσιάζουν συνοχή. Πράγματι, θα υπενθυμίσουμε ότι στην υπόθεση *X και λοιποί κατά Αυστρίας*, ψηφίσαμε *κατά* της διαπίστωσης της παραβίασης του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης και εκφράσαμε τους λόγους της διαφωνίας μας στην κοινή μειοψηφούσα γνώμη μαζί με τρεις συναδέλφους μας (*X και λοιποί κατά Αυστρίας*, προαναφερθείσα απόφαση, κοινή εν μέρει μειοψηφούσα γνώμη των Δικαστών Casadevall, Ziemele, Kovler, Jociene, Sikuta, De Gaetano και Σισιλιάνου). Ωστόσο, έχουμε πειστεί ότι παρά τις προαναφερθείσες ομοιότητες, οι δύο υποθέσεις διαφέρουν σαφώς οι μία από την άλλη, γεγονός που εξηγεί και τις ψήφους μας στην μία και την άλλη υπόθεση.

2. Πέρα από τις ιδιαιτερότητές της –που αναλύονται *in extensor* στην προαναφερθείσα μερικώς μειοψηφούσα γνώμη (§§2-11)– η υπόθεση *X και λοιποί κατά Αυστρίας*, εντάσσεται, όπως ξέρουμε, στο πλαίσιο της προβληματικής της σχετικής με την υιοθεσία των ομόφυλων ζευγαριών. Ειδικότερα, η υπόθεση αυτή αφορούσε την δυνατότητα της πρώτης προσφεύγουσας να υιοθετήσει το παιδί της συντρόφου της. Ωστόσο, εκτός από το ίδιο το ομόφυλο ζευγάρι, η υιοθεσία αυτή επηρεάζει αναγκαστικά ή ακόμη δραστικά την κατάσταση του προς υιοθεσία τέκνου και την κατάσταση του φυσικού γονέα, θέτοντας λεπτά ζητήματα σχετικά με το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου και τα δικαιώματα του άλλου γονέα

σύμφωνα με την Σύμβαση. Εν προκειμένω δεν υπάρχει κάτι παρόμοιο. Οι προσφεύγοντες στην υπό κρίση υπόθεση αποτελούν ομόφυλα ζευγάρια που απλώς επιθυμούν να επισημοποιήσουν την σχέση τους. Κανένας τρίτος δεν επηρεάζεται κατά οποιονδήποτε τρόπο. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο ελληνικός νόμος για το «σύμφωνο συμβίωσης» δεν προβλέπει την δυνατότητα υιοθεσίας για τα ετερόφυλα ζευγάρια στα οποία και εφαρμόζεται [ο νόμος] (πρβ. το κείμενο του Νόμου 3719/2008, που παρατίθεται στην παράγραφο αρ. 16 της παρούσας απόφασης). Δηλαδή, μια ενδεχόμενη επέκταση του πεδίου εφαρμογής του νόμου αυτού στα ομόφυλα ζευγάρια δεν θα εγείρει προβλήματα ανάλογα με εκείνα της υπόθεσης *X και λοιποί κατά Αυστρίας*.

3. Αυτή η πρώτη σημαντική διαφορά συνδέεται στενά με μία άλλη παράμετρο που πρέπει να ληφθεί υπόψη. Όπως το έχουμε υπογραμμίσει στην μερικώς μειωηφούσα γνώμη που προσαρτάται στην (προαναφερθείσα) απόφαση *X και λοιποί κατά Αυστρίας*, τα Κράτη Μέλη της Σύμβασης, συμπεριλαμβανομένων αυτών που έχουν επιτρέψει την από κοινού υιοθεσία στα άγαμα ζευγάρια, «είναι έντονα διχασμένα και [...] επομένως δεν υπάρχει καμία ομοφωνία» στο θέμα που εγείρεται στην υπόθεση αυτή (ο.π. §14). Παρατηρούμε πράγματι σημαντική διαφοροποίηση στις λύσεις που έχουν θεσπίσει οι εθνικές νομοθεσίες στο θέμα της υιοθεσίας. Στην παρούσα υπόθεση, αντίθετα, υπάρχει μια πολύ σαφής τάση για το άνοιγμα του θεσμού της καταχωρημένης συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια. Η τάση αυτή υπογραμμίζεται στην παράγραφο 91 της παρούσας απόφασης, που φτάνει στο συμπέρασμα ότι, με δύο εξαιρέσεις, όταν ένα Κράτος Μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης αποφασίζει να κυρώσει νόμο που θεσμοθετεί την καταχωρημένη συμβίωση ως εναλλακτική δυνατότητα πέραν του γάμου, «συμπεριλαμβάνει και τα ομόφυλα ζευγάρια».

4. Εξάλλου, ο περίπλοκος χαρακτήρας των ζητημάτων που εγείρονται στην υπόθεση *X και λοιποί κατά Αυστρίας* αντανάκλαται, κατά την γνώμη μας, στο άρθρο 7 παράγραφος 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την υιοθεσία των παιδιών (η οποία αναθεωρήθηκε το 2008) η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1^η Σεπτεμβρίου 2011. Πράγματι, η διάταξη αυτή ορίζει ότι: «Τα

Κράτη έχουν την δυνατότητα να επεκτείνουν το πεδίο εφαρμογής της παρούσας Σύμβασης στα παντρεμένα ομόφυλα ζευγάρια ή σε όσα έχουν συνάψει καταχωρημένη συμβίωση. Έχουν επίσης την δυνατότητα να επεκτείνουν το πεδίο εφαρμογής της παρούσας Σύμβασης στα ετερόφυλα και ομόφυλα ζευγάρια που ζουν μαζί στο πλαίσιο σταθερής σχέσης». Δηλαδή, λαμβάνοντας υπόψη τις προαναφερθείσες αποκλίσεις, ένα πρόσφατο συμβατικό εργαλείο του Συμβουλίου της Ευρώπης αφήνει στα Κράτη απόλυτη ελευθερία όσον αφορά την ρύθμιση της υιοθεσίας των παιδιών στις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν πιο πάνω, συμπεριλαμβανομένης της περίπτωσης που αποτέλεσε το αντικείμενο της υπόθεσης *X και λοιποί κατά Αυστρίας*.

5. Αυτή η προσέγγιση του «laissez-faire» έρχεται σε αντίθεση με τα σχετικά εργαλεία του Συμβουλίου της Ευρώπης, επίκληση των οποίων γίνεται στις παραγράφους 27-30 της παρούσας απόφασης. Τα εργαλεία αυτά κινούνται σαφώς προς την κατεύθυνση της παραβίασης του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Σύμβασης, στην παρούσα υπόθεση. Πρόκειται ειδικότερα για την *Recommandation* (Σύσταση) CM/Rec(2010)5, της Επιτροπής Υπουργών της 31ης Μαρτίου 2010, για τα «μέτρα που αποσκοπούν την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου», και το Ψήφισμα (*Résolution*) 1728 (2010), που υιοθετήθηκε από την Κοινοβουλευτική Συνέλευση στις 29 Απριλίου 2010, για την «διάκριση λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου». Δηλαδή: η διαπίστωση της παραβίασης στην οποία καταλήγει η παρούσα απόφαση είναι σύμφωνη με όλα τα σχετικά κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένων ιδίως των πιο πρόσφατων. Ανάλογες παρατηρήσεις ισχύουν *mutatis mutandis* για το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι κρίσιμες διατάξεις του οποίου επαναλαμβάνονται στις παραγράφους 31 έως 34 της απόφασης.

ΕΝ ΜΕΡΕΙ ΣΥΜΦΩΝΗ ΕΝ ΜΕΡΕΙ ΜΕΙΟΨΗΦΟΥΣΑ ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ
ΔΙΚΑΣΤΗ ΠΙΝΤΟ DE ALBUQUERQUE*(Μετάφραση)*

Το ενδιαφέρον της υπόθεσης *Βαλλιανάτος και λοιποί* έγκειται στο ότι το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως προβαίνει σε έναν έλεγχο *in abstracto* της συμφωνίας ενός ελληνικού νόμου (συμβασιμότητας) προς την Σύμβαση (contrôle de « conventionnalité ») ως δικαστήριο πρώτου βαθμού¹. Το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως δεν ελέγχει απλώς εάν ο νόμος που εφαρμόστηκε στους προσφεύγοντες ήταν σύμφωνος προς την Σύμβαση, αλλά προβαίνει στον έλεγχο αυτό χωρίς ο επίμαχος νόμος να έχει προηγουμένως εξεταστεί από τα Εθνικά Δικαστήρια. Αυτό σημαίνει ότι Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως αυτοανακηρύσσεται αρμόδιο να εξετάσει *in abstracto* τον σύμφωνο προς την Σύμβαση χαρακτήρα νόμων οι οποίοι δεν έχουν υποβληθεί προηγουμένως σε δικαστικό έλεγχο σε εθνικό επίπεδο.

Θεωρώ, όπως και η πλειοψηφία των Δικαστών, ότι η προσφυγή που ασκήθηκε από το Σωματείο «Σύνθεση- Ενημέρωση, Ευαισθητοποίηση, Έρευνα», νομικό πρόσωπο με έδρα στην Αθήνα, είναι απαράδεκτη επειδή δεν έχει την ιδιότητα του θύματος. Συμμερίζομαι επίσης την διαπίστωση ότι η αιτίαση που αντλούν οι άλλοι προσφεύγοντες από το άρθρο 13 είναι απαράδεκτη ως προδήλως αβάσιμη. Αντίθετα, δεν προσχωρώ στην άποψη της πλειοψηφίας ως προς την αιτίαση της παραβίασης του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών («η Σύμβαση»), την οποία θεωρώ απαράδεκτη λόγω μη εξάντλησης των

¹ Ο αφηρημένος έλεγχος της «συμβασιμότητας» (conventionnalité) είναι ο έλεγχος του κατά πόσο ένας εθνικός νόμος είναι σύμφωνος προς την Σύμβαση εκτός του πλαισίου συγκεκριμένης υπόθεσης στην οποία εφαρμόζεται ο νόμος αυτός (ως προς την χρήση του όρου «συμβασιμότητα», βλ. *Michaud κατά Γαλλίας*, αρ. 12323/11, §73, CEDH 2012, *Vassis και λοιποί κατά Γαλλίας*, αρ. 62736/03, §36, 27 Ιουνίου 2013, *Kanagaratnam κατά Βελγίου*, n° 15297/09, § 75, 13 Δεκεμβρίου 2011, *Duda κατά Γαλλίας (déc.)*, n° 37387/05, 17 Μαρτ 2009, et *Kart κατά Τουρκίας Turquie*, n° 8917/05, § 83, 8 juillet 2008).

εθνικών ενδίκων μέσων. Ενώ οι προσφεύγοντες είχαν μια υπερασπίσιμη αξίωση, δεν προσπάθησαν καν να προσφύγουν στα εθνικά δικαστήρια όπως θα μπορούσαν να το πράξουν. Επομένως, τα εθνικά δικαστήρια δεν είχαν ποτέ την ευκαιρία να εξετάσουν την αιτίαση των προσφευγόντων. Τέλος, υπήρξε παραβίαση της αρχής της επικουρικότητας.

Εν δυνάμει θύμα και έλεγχος *in abstracto* της Συμβασιμότητας των νόμων

Ο ευρωπαϊκός μηχανισμός προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν επιτρέπει καταρχήν την διενέργεια ελέγχου *in abstracto* του εάν οι εθνικοί νόμοι είναι σύμφωνοι προς την Σύμβαση² και πολύ περισσότερο την άσκηση λαϊκής αγωγής (*actio popularis*) κατά της νομοθεσίας³. Ως εκ τούτου, όποιος προσφεύγει στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου («το Δικαστήριο») θα πρέπει να είναι σε θέση να υποστηρίξει ότι είναι, ότι υπήρξε ή ότι θα υπάρξει θύμα μιας ενέργειας του Κράτους, ακόμα κι αν η ενέργεια αυτή δεν τον αφορούσε, δεν τον αφορά ή δεν θα τον αφορά προσωπικά⁴. Ωστόσο, ένα πρόσωπο μπορεί να

² Αυτό ισχύει μόνο για τις ατομικές προσφυγές (βλ.π.χ., *De Wilde, Ooms et Versyp κατά Βελγίου*, 18 Ιουνίου 1971, § 22, σειρά A n° 12, *Findlay κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 25 Φεβρουαρίου 1997, § 67, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-I, και *Von Hannover κατά Γερμανίας* (n° 2) [GC], n° 40660/08 και 60641/08, § 116, CEDH 2012). Στις διακρατικές υποθέσεις, ένα Κράτος μπορεί να αμφισβητήσει μια νομοθετική διάταξη *in abstracto*, δεδομένου ότι το άρθρο 33 της Σύμβασης επιτρέπει σε ένα Κράτος μέρος να προσφύγει στο Δικαστήριο για «κάθε παραβίαση» των διατάξεων της Σύμβασης που θεωρεί ότι μπορεί να καταλογιστεί σε ένα άλλο Κράτος μέρος (*Irlande κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 18 Ιανουαρίου 1978, § 240, σειρά A n° 25, και *Κύπρος κατά Τουρκίας* [GC], n° 25781/94, § 358, CEDH 2001-IV)

³ Λαϊκή αγωγή (*Actio popularis*) είναι η αγωγή που ασκεί οποιοσδήποτε πολίτης που ενεργεί μόνο εν ονόματι του συμφέροντος της εννομης τάξης χωρίς να υποστηρίζει ότι ο ίδιος υπήρξε, είναι ή θα υπάρξει θύμα του επίμαχου νόμου ή άλλης πράξης του Κράτους (βλ. μεταξύ άλλων, *Tănase κατά Μολδαβίας* [GC], n° 7/08, § 104, CEDH 2010, και *X και λοιποί κατά Αυστρίας* [GC], n° 19010/07, § 126, CEDH 2013).

⁴ Στην τελευταία αυτή περίπτωση, ο προσφεύγων πρέπει να είναι σε θέση να υποστηρίξει ότι ανήκει σε μια ομάδα ατόμων που την αφορά η ενέργεια του Κράτους (*Aksu κατά Τουρκίας* [GC], n° 4149/04 et 41029/04, § 50, CEDH 2012). Ο σύνδεσμος με την ομάδα

υποστηρίζει ότι ο νόμος παραβιάζει τα δικαιώματά του ακόμα και αν δεν υπάρχει ειδική πράξη εκτέλεσης που να το αφορά, εάν υφίσταται πραγματικός κίνδυνος να θιγεί προσωπικά από το νόμο αυτό. Το Δικαστήριο έχει προσδιορίσει ποιες είναι οι κατηγορίες των προσώπων που διατρέχουν τον κίνδυνο αυτό: Πρόκειται για όσους πρέπει να αλλάξουν την συμπεριφορά τους εξαιτίας της απειλής ποινικών διώξεων⁵, και αυτοί που ανήκουν σε μια κατηγορία προσώπων που κινδυνεύουν να επηρεαστούν άμεσα από την νομοθεσία, είτε πρόκειται για τυπικούς νόμους⁶ είτε για την συνταγματική νομοθεσία⁷. Αυτές οι δύο κατηγορίες προσώπων, που μπορούν να είναι τόσο ευρείες ώστε να συμπεριλαμβάνουν, παραδείγματος χάριν, «κάθε πραγματικό ή εν δυνάμει χρήστη των υπηρεσιών του ταχυδρομείου και των τηλεπικοινωνιών»⁸, τα «εξώγαμα τέκνα⁹», τις «γυναίκες σε ηλικία τεκνοποίησης¹⁰», ή τα άτομα ρομά ή εβραϊκής καταγωγής¹¹, είναι αυτά που χαρακτηρίζονται ως εν δυνάμει θύματα¹².

αυτή πρέπει να υπάρχει κατά την εποχή των πραγματικών περιστατικών και κατά την εποχή της προβολής της αιτίας ενόπιον του Δικαστηρίου.

⁵ *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 22 Οκτωβρίου 1981, § 41, σειρά Α n° 45, *Norris κατά Ιρλανδίας*, 26 Οκτωβρίου 1988, § 32, σειρά Α n° 142, και *S.L. κατά Αυστρίας*, n° 45330/99, CEDH 2003-I (αποσπάσματα).

⁶ *Marckx κατά Βελγίου*, 13 Ιουνίου 1979, § 27, σειρά Α n° 31, *Johnston και λοιποί κατά Ιρλανδίας*, 18 Δεκεμβρίου 1986, § 42, σειρά Α n° 112, και *Burden κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [GC], n° 13378/05, §§ 33-34, CEDH 2008.

⁷ *Sejdić et Finci κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης* [GC], n°s 27996/06 et 34836/06, §§ 28-29, CEDH 2009.

⁸ *Klass και λοιποί κατά Γερμανίας*, 6 Σεπτεμβρίου 1978, §§ 34-37, σειρά Α n° 28

⁹ Προαναφερθείσα *Marckx* §§ 44-48.

¹⁰ *Open Door et Dublin Well Woman κατά Ιρλανδίας*, 29 Οκτωβρίου 1992, § 44, σειρά Α n° 246-A.

¹¹ Προαναφερθείσα *Sejdić et Finci*, § 45

¹² Υπάρχει μια τρίτη κατηγορία εν δυνάμει θυμάτων: αυτά που δεν έχουν ακόμη υποστεί παραβίαση της Σύμβασης, αλλά που θα υποστούν εάν εκτελεστεί η ενέργεια του Κράτους (π.χ. απόφαση απέλασης). Δεν θα πρέπει να γίνεται σύγχυση μεταξύ των εν δυνάμει θυμάτων και των έμμεσων θυμάτων, έκφραση που χαρακτηρίζει τα άτομα που έχουν υποστεί τις έμμεσες δυσμενείς συνέπειες μια πράξης ή παράλειψης του Κράτους, όπως η σύζυγος και τα παιδιά κάποιου που σκοτώθηκε παράνομα από όργανα του Κράτους.

Στην εξεταζόμενη υπόθεση, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι αποτελούν μέρος μιας ομάδας προσώπων που έχουν ένα αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό (ανύπαντρα ομόφυλα ζευγάρια) το οποίο δεν δικαιούται της έννομης προστασίας που προσφέρει ένας συγκεκριμένος νόμος σε μια άλλη ομάδα προσώπων που βρίσκονται σε συγκρίσιμη πραγματική κατάσταση, (ανύπαντρα ετερόφυλα ζευγάρια). Ο ισχυρισμός τους παρουσιάζει μια κάποια ομοιότητα με τον ισχυρισμό της προσφεύγουσας *Alexandra* στην σημαντική υπόθεση *Marckx κατά Βελγίου*, αφού αυτή ισχυριζόταν ότι ανήκε σε ομάδα προσώπων που συνδέονται με ένα αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό (τέκνα γεννημένα εκτός γάμου) και δεν δικαιούνταν της προστασίας που προσέφερε ο βελγικός αστικός κώδικας σε μια άλλη ομάδα προσώπων (τέκνα γεννημένα σε γάμο)¹³. Και στην υπό κρίση υπόθεση ισχύει η αρχή του παραδεκτού που τέθηκε στην υπόθεση *Marckx*. Δηλαδή, όταν ένας νόμος ή κανονισμός χορηγεί σε μία μόνο κατηγορία προσώπων, δικαίωμα που προστατεύεται από την Σύμβαση, με βάση ένα αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό της ομάδας αυτής, στερώντας έτσι μία άλλη ομάδα προσώπων που βρίσκονται σε όμοια ή παρόμοια κατάσταση από την χρήση του δικαιώματος αυτού χωρίς καμία αντικειμενική δικαιολογία, η συμφωνία του νόμου ή του κανονισμού αυτού ως προς την Σύμβαση (συμβασιμότητα) μπορεί να ελεγχθεί *in abstracto* από το Δικαστήριο εάν προσφύγει σε αυτό, με αιτίαση, ένα μέλος της ομάδας που στερείται του δικαιώματος αυτού¹⁴. Το ίδιο συμπέρασμα ισχύει και για νόμο ή κανονισμό που απαγορεύει ή περιορίζει ρητά την χρήση δικαιώματος που προστατεύεται από την Σύμβαση σε ομάδα προσώπων με βάση αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό της ομάδας αυτής, επιφυλάσσοντάς της έτσι διαφορετική μεταχείριση από μία άλλη ομάδα προσώπων που βρίσκονται στην ίδια ή παρόμοια κατάσταση

¹³ Προαναφερθείσα *Marckx*, § 27.

¹⁴ Προαναφερθείσα *Marckx*, § 27, και, πιο πρόσφατα, προαναφερθείσα, *Sejdić et Finci*, §§ 28-29.

χωρίς καμία αντικειμενική δικαιολογία (άμεση διάκριση)¹⁵, καθώς και για ένα νόμο ή κανονισμό που επιφυλάσσει ίδια μεταχείριση σε ομάδες προσώπων που βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις χωρίς καμία αντικειμενική δικαιολογία (έμμεση διάκριση)¹⁶. Και στις δύο περιπτώσεις, τα μέλη της ομάδας που στερείται της πλήρης χρήσης του δικαιώματος που προβλέπεται στην Σύμβαση μπορούν να αμφισβητήσουν ενώπιον του Δικαστηρίου το νόμο ή τον κανονισμό αυτό, ανεξαρτήτως τυχόν πράξης εκτέλεσης. *A fortiori*, κάθε νόμος ή κανονισμός που εισάγει διάκριση και αφορά πρόσωπα που κατονομάζονται ή των οποίων η ταυτότητα μπορεί σαφώς να αναγνωρισθεί, είναι δυνατόν να αμφισβητηθεί από τα πρόσωπα αυτά ενώπιον του Δικαστηρίου, ανεξαρτήτως τυχόν πράξης εκτέλεσης (διάκριση *intuitu personae*). Τέλος, όλα τα προαναφερθέντα συμπεράσματα εφαρμόζονται εξίσου στα δικαιώματα που, χωρίς να προβλέπονται ειδικά από την Σύμβαση, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής ενός δικαιώματος που

¹⁵ *S.L. κατά Αυστρίας* (déc.), n° 45330/99, 22 Νοεμβρίου 2001, και η νομολογία που παρατίθεται.

¹⁶ *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* [GC], n° 57325/00, § 184, CEDH 2007-IV. Αντιστρόφως, ένας νόμος ή κανονισμός που προβλέπει θετικά μέτρα που είναι απαραίτητα για την παύση ή τον περιορισμό μιας *de facto* διάκρισης στην απόλαυση (χρήση) δικαιώματος που αντλείται από την Σύμβαση από ομάδα ατόμων που βρίσκεται σε μειονεκτική θέση λόγω ενός αναγνωρίσιμου χαρακτηριστικού μπορεί να υποβληθεί στον έλεγχο *in abstracto* του Δικαστηρίου (*Stec και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [GC], n°s 65731/01 et 65900/01, § 61 και 66, CEDH 2006-VI, και *Wintersberger κατά Αυστρίας* (déc.), n° 57448/00, 27 Μαΐ 2003). Δεδομένου ότι το δικαίωμα κάποιου να μην υφίσταται διάκριση στην χρήση των δικαιωμάτων που προστατεύονται από την Σύμβαση παραβιάζεται επίσης όταν τα Κράτη δεν επιφυλάσσουν διαφορετική μεταχείριση σε άτομα που βρίσκονται σε καταστάσεις αισθητά διαφορετικές, ο νόμος ή ο κανονισμός που δεν προβλέπει θετικά μέτρα όταν αυτά δικαιολογούνται λόγω της κατάστασης πραγματικής ανισότητας στην οποία βρίσκεται μια ομάδα ατόμων λόγω ενός αναγνωρίσιμου χαρακτηριστικού μπορεί να αμφισβητηθεί επίσης ενώπιον του Δικαστηρίου, είτε προηγήθηκε είτε όχι πράξη εκτέλεσης. Η αντίστροφη κατάσταση, κατά την οποία ένας νόμος ή κανονισμός επιφέρει την ισότητα «εξισώνοντας προς τα κάτω» την χρήση δικαιώματος που προστατεύεται από την Σύμβαση, από ομάδα ατόμων, που εξαιτίας ενός αναγνωρίσιμου χαρακτηριστικού ευνοείται σε σχέση με μια άλλη ομάδα ατόμων, λιγότερο ευνοημένης, υπόκειται επίσης σε έναν *in abstracto* έλεγχο του Δικαστηρίου (*Runkee et White κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, n°s 42949/98 et 53134/99, §§ 40-43, 10 Μαΐου 2007).

προστατεύεται από την Σύμβαση, ακόμα και αν δεν υπήρξε παραβίαση του ίδιου του ουσιαστικού δικαιώματος.

Κατόπιν τούτων, όλοι οι προσφεύγοντες πλην ενός, μπορούν να ισχυριστούν ότι είναι εν δυνάμει θύματα υπό την έννοια που αναφέρεται πιο πάνω. Αντίθετα, η αιτίαση που προβάλλει το σωματείο «Σύνθεση-Ενημέρωση, Ευαισθητοποίηση, Έρευνα», δεν θεμελιώνεται σε κανένα κίνδυνο προσωπικής ζημίας που αφορά το προσφεύγον σωματείο, το οποίο και δεν πρέπει να θεωρηθεί ως εν δυνάμει θύμα.

Μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων κατά των νόμων που εισάγουν διάκριση

Η Σύμβαση δεν είναι απλώς μια διεθνής συμφωνία αμοιβαίων υποχρεώσεων των Κρατών Μελών, αλλά γεννά για τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεώσεις έναντι των προσώπων που υπάγονται στην δικαιοδοσία τους όσον αφορά την συγκεκριμένη εφαρμογή στην εθνική έννομη τάξη των προστατευόμενων δικαιωμάτων και ελευθεριών¹⁷. Ως εκ τούτου, τα

¹⁷ Το Διεθνές Δικαστήριο έχει εξαιρέσει ρητά την έννοια των αμοιβαίων υποχρεώσεων όσον αφορά τις Συνθήκες προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων (*Επιφυλάξεις στην Σύμβαση περί γενοκτονίας, Γνωμοδότηση, C.I.J. Recueil 1951*, σ. 23, ακολουθούμενη από την απόφαση *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited*, , *C.I.J. Recueil 1964*, σ. 32, και Εφαρμογή της Σύμβασης για την πρόληψη και καταστολή του εγκλήματος της γενοκτονίας, *προκαταρκτικές ενστάσεις απόφαση, C.I.J. Recueil 1996*, σ. 20), αφού το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης αναγνώρισε ότι « το ίδιο το αντικείμενο μιας διεθνούς σύμβασης, σύμφωνα με την βούληση των Μερών, μπορεί να είναι η υιοθέτηση, από τα Μέρη, συγκεκριμένων κανόνων, που θεσπίζουν δικαιώματα και υποχρεώσεις για τα άτομα, τα οποία (δικαιώματα και υποχρεώσεις) επιδέχονται εφαρμογής από τα Εθνικά Δικαστήρια » (*Αρμοδιότητας των Δικαστηρίων της Dantzig, Γνωμοδότηση, 1928, CPJI, série B n° 15, 3 Μαρτίου 1928, p. 17*). Το Διαμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Cour interaméricaine des droits de l'homme) (Γνωμοδότηση n° OC-2/82, 24 Σεπτεμβρίου 1982, για τις επιφυλάξεις στην Διαμερικανική Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, § 29) και η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Γενική παρατήρηση αρ. 24, 2 Νοεμβρίου 1994, για τις επιφυλάξεις PIDCP, § 17) εξέφρασαν την ίδια γνώμη. Πολύ νωρίς, η πρώην Επιτροπή (Commission), στην απόφασή της της 11^{ης} Ιανουαρίου 1961 ως προς το παραδεκτό της προσφυγής αρ. 788/60, *Αυστρία Κατά Ιταλίας* (Annuaire, vol. 4, σ. 167-169) διατύπωσε την ίδια αρχή όταν διακήρυξε τον « αντικειμενικό χαρακτήρα » της

Κράτη Μέρη της Σύμβασης υποχρεούνται νομικά να μην παρεμποδίζουν με οποιονδήποτε τρόπο την πραγματική άσκηση του δικαιώματος ατομικής προσφυγής και να κάνουν τις τροποποιήσεις που είναι απαραίτητες στο εθνικό δικαϊκό τους σύστημα για να διασφαλίσουν την πλήρη εφαρμογή των υποχρεώσεων που τους επιβάλλονται¹⁸. Υπό ένα άλλο πρίσμα, πρόκειται για τις συνέπειες της αρχής της καλής πίστης στην εκτέλεση των συμβατικών υποχρεώσεων που διατυπώνεται στα άρθρα 26 και 31 της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών.

Παρόλο που το άρθρο 13 της Σύμβασης δεν επιβάλλει, καταρχήν, την ύπαρξη προσφυγής για την διενέργεια ελέγχου από πλευράς εθνικών δικαστηρίων του σύμφωνου προς την Σύμβαση¹⁹ χαρακτήρα των νόμων (Συμβασιμότητα), όταν η επικαλούμενη παραβίαση δικαιώματος που προστατεύεται από την Σύμβαση θεμελιώνεται σε νόμο ή κανονισμό που εισάγει διάκριση και αφορά άμεσα τον προσφεύγοντα ή την ομάδα προσώπων στην οποία ανήκει ο προσφεύγων, το εθνικό δικαϊκό σύστημα θα πρέπει να προσφέρει πραγματική (αποτελεσματική) προσφυγή που να

Σύμβασης (« (...) οι υποχρεώσεις των Συμβαλλομένων κρατών της Σύμβασης έχουν κυρίως αντικειμενικό χαρακτήρα, λόγω του ότι αποσκοπούν περισσότερο στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ατόμων έναντι των παραβιάσεων των Συμβαλλομένων κρατών παρά στην δημιουργία υποκειμενικών και αμοιβαίων δικαιωμάτων μεταξύ των Κρατών »). Το Δικαστήριο προσχώρησε στην θεωρία αυτή στην προαναφερθείσα απόφαση *Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, § 239).

¹⁸ Αυτή η γενική αρχή του διεθνούς δικαίου, η οποία θεωρείται ως αυτονόητη, στην υπόθεση *Ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας*, (*Echange des populations grecques et turques*), *Γνωμοδότηση (Avis consultatif)*, 1925, CPJI, série B n° 10 (21 Φεβρουαρίου 1925), σ. 20, περιγράφεται από το Δικαστήριο στην απόφαση *Maestri κατά Ιταλίας* [GC], n° 39748/98, § 47, CEDH 2004-I) ως εξής : « (...) από την Σύμβαση, και ιδίως το άρθρο πρώτο αυτή, προκύπτει ότι κυρώνοντας τη Σύμβαση, τα συμβαλλόμενα κράτη δεσμεύονται να διασφαλίσουν ότι το εθνικό τους δίκαιο θα είναι σύμφωνο προς αυτή. Συνεπώς, εναπόκειται στο καθ' ου η προσφυγή Κράτος, να εξαλείψει, στην εθνική έννομη τάξη του, κάθε τι που εμποδίζει την κατάλληλη αποκατάσταση της κατάστασης του προσφεύγοντος.»

¹⁹ *James και κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 21 Φεβρουαρίου 1986, § 85, σειρά A n° 98, *Roche κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [GC], n° 32555/96, § 137, CEDH 2005-X, και *Paksas κατά Λιθουανίας* [GC], n° 34932/04, § 114, CEDH 2011 (αποσπάσματα).

επιτρέπει την αμφισβήτηση ενός τέτοιου νόμου ή κανονισμού²⁰. Σε αντίθετη περίπτωση, το συμβαλλόμενο Μέρος δεν προσφέρει στα άτομα που υπάγονται στην δικαιοδοσία του καμία έννομη προστασία του δικαιώματος που προστατεύεται από την Σύμβαση, και η άμεση πρόσβαση στο Δικαστήριο (ΕΔΔΑ) είναι το μόνο διαθέσιμο ένδικο μέσο. Αυτό όμως δεν ισχύει στην περίπτωση της Ελλάδας.

Η Ελλάδα διαθέτει σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας και της συμβασιμότητας των Νόμων, το οποίο μάλιστα είναι διάχυτο, συγκεκριμένο, κατασταλτικό και παρεμπόδιον²¹. Το σύστημα αυτό είναι αποτελεσματικό. Πράγματι, τα ελληνικά δικαστήρια έχουν κηρύξει διάφορες διατάξεις τυπικών νόμων αντισυνταγματικές ή αντίθετες προς την Σύμβαση²². Μάλιστα, στην απόφασή του αρ. 3/2012, ο Άρειος Πάγος

²⁰ Τα περισσότερα από τα δικαιώματα που προστατεύει η Σύμβαση, αν όχι όλα, αναγνωρίζονται και από τα Συντάγματα των Συμβαλλομένων Μερών. Έτσι, μια συνταγματική προσφυγή που ασκείται κατά νόμου που παραβιάζει δικαίωμα που προστατεύεται από την Σύμβαση, είναι επαρκής για τους σκοπούς του άρθρου 13 της Σύμβασης, και αυτό ανεξαρτήτως του αν ο μηχανισμός συνταγματικού ελέγχου είναι συγκεκριμένος ή αφηρημένος, συγκεντρωτικός ή διάχυτος, ή κύριος (προληπτικός ή κατασταλτικός) ή παρεμπόδιον.

²¹ Βλ. Spiliotopoulos, *Judicial Remedy of Legislative Acts in Greece*, in *Temple Law Quarterly*, 1983, σ. 463-502, Manitakis, *Fondement et légitimité du contrôle juridictionnel des lois en Grèce*, σε RIDC, 1988, σ. 39-55, Skouris, *Constitutional disputes and judicial review in Greece*, σε Landfried (éd.), *Constitutional Review and Legislation: An International Comparison*, 1988, σ. 177-200, Dagtoglou, *Judicial Review of Constitutionality of Laws*, in *European Review of Public Law*, 1989, σ. 309-327, Spyropoulos και Fortsakis, *Constitutional Law in Greece*, 2009, Koutnatzis, *Grundlagen und Grundzüge staatlichen Verfassungsrechts: Griechenland*, in Bogdandy et al. (éd.), *Handbuch Ius Publicum Europeaum*, 2007, σ. 151-215, και Iliopoulos-Strangas και Koutnatzis, *Greece, Constitutional courts as positive legislators*, in Brewer-Carias, *Constitutional Courts as positive legislators, A comparative law study*, 2011, σ. 539-574.

²² Βλ. απόφαση αρ. 867/1988 του Συμβουλίου της Επικρατείας που καταλήγει ότι το άρθρο 65 του Ν.Δ. 1400/1973 δεν είναι σύμφωνο προς το άρθρο 12 της Σύμβασης, την απόφαση αρ. 1664/2011 ΣτΕ, που συμπεραίνει ότι το άρθρο 4(3) του νόμου 383/1976 είναι αντίθετο προς το άρθρο 5 της Σύμβασης, απόφαση αρ. 3103/1997 ΣτΕ που συμπεραίνει ότι το άρθρο 25(1)(2) του Νόμου^ο 1975/1991 δεν είναι σύμφωνο προς την Σύμβαση της Γενεύης της 28^{ης} Ιουλίου 1951, απόφαση αρ. 1501/2012 ΣτΕ, που συμπεραίνει ότι ο Νόμος 2120/1993 είναι αντίθετος προς τα άρθρα 4 § 5 και 17 § 1 του Συντάγματος και προς το άρθρο 1 του

(Ολομέλεια) έκρινε ότι προέκυπτε από το άρθρο 12§1 του Συντάγματος και το άρθρο 11 της Σύμβασης ότι τα άτομα που υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις έχουν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι» και ότι η κρίση του Εφετείου ότι οι διατάξεις του άρθρου 30 του Νόμου 1264/1982 και του άρθρου αρ. 1 του Νόμου 2265/1994 δεν εφαρμόζονται αναλογικά στους στρατιωτικούς ήταν εσφαλμένη επειδή επέφερε παραβίαση των διατάξεων του Συντάγματος και της Σύμβασης. Επίσης, ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι «ελλείπει ειδικής νομοθετικής ρύθμισης, εφαρμόζονται οι γενικές διατάξεις των άρθρων 78 επ. του Αστικού Κώδικα». Το ότι δεν υπήρχε καμία νομοθετική διάταξη που να προβλέπει το δικαίωμα των στρατιωτικών να συστήσουν σωματεία δεν εμπόδισε τον Άρειο Πάγο να κρίνει ότι το εν λόγω δικαίωμα προστατευόταν από το Σύνταγμα και την Σύμβαση και ότι η άσκηση του δικαιώματος αυτού δεν εξαρτιόταν από την κύρωση ενός τυπικού νόμου που να το ρυθμίζει και επομένως ότι, ελλείπει ειδικής νομοθεσίας, έπρεπε να εφαρμοστούν οι γενικές διατάξεις του Αστικού Κώδικα.

Πρωτοκόλλου υπ'αρ. 1, απόφαση αρ. 2960/2010 ΣτΕ, που συμπεραίνει ότι το άρθρο 16 του Νόμου 2227/1994 δεν είναι σύμφωνο προς το άρθρο 7 § 1 της Σύμβασης, απόφαση αρ. 982/2010 ΑΠ, που συμπεραίνει ότι το άρθρο 13(4) του νόμου 2882/2001 είναι αντίθετο προς το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου αρ.1, απόφαση αρ. 33/2002 ΑΠ, που συμπεραίνει ότι το άρθρο 5(3) του νόμου 2246/1994 είναι αντίθετο προς το άρθρο 5 § 1 του Συντάγματος, οι αποφάσεις αρ. 5251/2004 και 16520/2004 Πρωτ.Θεσ/νίκης, που κρίνουν και οι δύο ότι το άρθρο 107 ΕισΝΑΚ δεν είναι σύμφωνο προς τα άρθρα 11 και 14 της Σύμβασης, απόφαση αρ. 954/1999 του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών που κρίνει ότι το άρθρο 31 του νόμου 2470/1997 είναι αντίθετο προς το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 1, απόφαση αρ. 748/2011 του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών που κρίνει ότι το άρθρο 64 του Ν.Δ. 1400/1973 είναι αντίθετο προς τον Κοινωνικό Ευρωπαϊκό Χάρτη και την απαγόρευση της καταναγκαστικής εργασίας, η απόφαση αρ. 2377/2007 του Πρωτοδικείου Αθηνών που κρίνει ότι το άρθρο 30(2) του Νόμου 2789/2000 δεν είναι σύμφωνο προς τα άρθρα 2 και 17 του Συντάγματος και το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 1, απόφαση αρ. 2250/2008 του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών που κρίνει ότι το άρθρο 60 του νόμου 2084/1992 είναι αντίθετο προς το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου υπ'αρ. ° 1 και απόφαση αρ. 2028/2004 ΣτΕ που κρίνει ότι το άρθρο 7(1) του νόμου 2703/1999 παραβιάζει το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 1.

Στην υπό κρίση υπόθεση, οι προσφεύγοντες δεν έδωσαν στα εθνικά δικαστήρια την ευκαιρία να εφαρμόσουν τον ίδιο συλλογισμό ως προς την αιτίασή τους. Σε μια έννομη τάξη όπου τα θεμελιώδη δικαιώματα προστατεύονται από το Σύνταγμα, εναπόκειται στο μέρος που υποστηρίζει ότι έχει θιγεί να δοκιμάσει το εύρος της προστασίας αυτής και να δώσει την δυνατότητα στα εθνικά δικαστήρια να προάγουν την εξέλιξη των δικαιωμάτων αυτών μέσω της ερμηνείας²³. Το Δικαστήριο δεν μπορεί να υποθέσει, όπως το κάνουν οι προσφεύγοντες, ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν θα εφαρμόζαν πλήρως τις Συνταγματικές διατάξεις της ίδιας τους της χώρας.

Η εκ της Σύμβασης απορρέουσα υποχρέωση επέκτασης θετικών διατάξεων στα θύματα διακρίσεων.

Επίσης, ο ελληνικός νόμος προβλέπει μια ειδική αγωγή, θεμελιωμένη στην ζημιογόνο πράξη του Δημοσίου ή νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου²⁴. Το άρθρο 57 ΑΚ ορίζει ότι όποιος υφίσταται προσωπική ζημία δικαιούται όχι μόνον να ζητήσει χρηματική αποζημίωση αλλά επίσης, και ειδικότερα, «να απαιτήσει την άρση της προσβολής και να μην επαναληφθεί στο μέλλον». Σύμφωνα με την εθνική νομολογία, υπάρχει υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης σε περίπτωση πράξης ή παράλειψης του νομοθέτη όταν η ισχύουσα νομοθεσία ή η απουσία νομοθεσίας παραβιάζει υπερκείμενους κανόνες δικαίου, όπως το Σύνταγμα ή οι διεθνείς συμβάσεις που έχουν κυρωθεί με νόμο, μεταξύ των οποίων και η Σύμβαση²⁵. Επίσης, πάντα σύμφωνα με την εθνική νομολογία, κάθε παραβίαση της αρχής της ισότητας που προκύπτει από παράλειψη του νομοθέτη υπαγάγει σε κάποια ρύθμιση κατηγορία ατόμων που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση με αυτή

²³*Vinčić και λοιποί κατά Σερβίας*, n°s 44698/06 και λοιπές, § 51, 1er Δεκεμβρίου 2009, και *A, B et C κατά Ιρλανδίας* [GC], n° 25579/05, § 142, CEDH 2010.

²⁴Βλ. άρθρο 105 ΕισΝΑΚ καθώς και τα άρθρα 57, 914 και 932 του Αστικού Κώδικα .

²⁵Βλ. απόφαση αρ. 169/2010 ΣτΕ και αποφάσεις αρ. 743/2006, 3928/1992, 409/2007 και 6/2007 του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών .

των ατόμων για τα οποία προβλέφθηκε η ρύθμιση γεννά ευθύνη του Δημοσίου και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και την υποχρέωσή τους για αποζημίωση. Ειδικότερα, σύμφωνα με τη νομολογία, «εάν ο νόμος θεσπίζει ειδική ρύθμιση για ορισμένη κατηγορία προσώπων και αποκλειστεί από τη ρύθμιση αυτή, κατ' αδικαιολόγητη δυσμενή διάκριση, άλλη κατηγορία προσώπων, ως προς την οποία συντρέχει ο ίδιος λόγος που δικαιολογεί την ειδική εκείνη μεταχείριση, η διάταξη, που εισάγει τη δυσμενή αυτή διάκριση είναι ανίσχυρη, ως αντισυνταγματική. Στην περίπτωση αυτή, προς αποκατάσταση της άνω συνταγματικής αρχής της ισότητας, πρέπει να εφαρμοστεί και για εκείνους εις βάρος των οποίων υφίσταται η δυσμενής διάκριση, η διάταξη που ισχύει για την κατηγορία υπέρ της οποίας θεσπίστηκε η ειδική ρύθμιση. Εν προκειμένω, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι οι δικαστικές αρχές παραβιάζουν την αρχή της διάκρισης των εξουσιών που θεσπίζεται με τα άρθρα 1, 26, 73 επ. και 87 του Συντάγματος²⁶». Έτσι, απέναντι σε ένα νόμο που εισάγει διάκριση, τα ελληνικά δικαστήρια θα πρέπει να ασκήσουν, σύμφωνα με τα άρθρα 87§§1 και 2, 93§4 και 120§2 του Συντάγματος, έλεγχο των δραστηριοτήτων του νομοθετικού σώματος και να εφαρμόσουν την αρχή της ισότητας στον μέγιστο δυνατό βαθμό, και, με βάση την αρχή αυτή, να εφαρμόσουν την ευνοϊκή διάταξη στην ομάδα που υφίσταται τη δυσμενή διάκριση²⁷.

Το ένδικο αυτό μέσο είναι επαρκές για τους σκοπούς της Σύμβασης. Εάν τα εθνικά δικαστήρια όφειλαν να περιορίζονται στο να κηρύσσουν την διάταξη που εισάγει δυσμενή διάκριση απλώς αντίθετη προς το Σύνταγμα ή την Σύμβαση, χωρίς να μπορούν να επεκτείνουν την ειδική

²⁶ Η νομολογία είναι πλούσια και παρουσιάζει συνοχή ως προς το θέμα της επέκτασης μιας ευνοϊκής μεταχείρισης σε ομάδες ατόμων που υπήρξαν θύματα διάκρισης ακόμα και εάν η επέκταση αυτή έχει δημοσιονομικές συνέπειες, βλ. π.χ. τις αποφάσεις αρ. 1578/2008, 60/2002, 7/1995, 40/1990 και 3/1990 του Αρείου Πάγου, τις αποφάσεις αρ. 3088/2007, 2180/2004 και 1467/1994 ΣτΕ, την απόφαση αρ. 3717/1992 του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, και την απόφαση αρ. 10391/1990 του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών.

²⁷ Απόφαση αρ. 60/2002ΑΠ.

ευνοϊκή ρύθμιση στο πρόσωπο που υφίσταται δυσμενή διάκριση, η παραβίαση της αρχής της ισότητας θα εξακολουθούσε να υφίσταται και η επιδιωκόμενη δικαστική προστασία θα στερούνταν περιεχομένου. Η Σύμβαση πρέπει να εφαρμόζεται από τον Δικαστή, ανεξαρτήτως του τρόπου που εξελίσσεται η διαδικασία της νομοθετικής μεταρρύθμισης σε εθνικό επίπεδο, δεδομένου ότι «η ελευθερία επιλογής που αναγνωρίζεται στο Κράτος ως προς τα μέσα εκτέλεσης της υποχρέωσής του που απορρέει από το άρθρο 53, δεν μπορεί να του επιτρέπει να αναστέλλει την τήρηση της Σύμβασης²⁸». Στην πράξη, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να υιοθετήσουν την πιο σύμφωνη προς την Σύμβαση ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας προκειμένου να συμμορφωθούν προς την διεθνή υποχρέωση αποτροπής κάθε παραβίασης της Σύμβασης²⁹. Παρόλα αυτά, οι προσφεύγοντες δεν επιχείρησαν καν να επικαλεστούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ότι η υπόθεσή τους έπρεπε να εξετασθεί σύμφωνα με την προαναφερθείσα νομολογία.

Η εκ της Σύμβασης απορρέουσα υποχρέωση για αναθεώρηση της νομοθεσίας που δεν είναι σύμφωνη προς αυτή.

Επίσης, στις περιπτώσεις που η εναρμόνιση του εν λόγω τυπικού νόμου προς το Σύνταγμα ή την Σύμβαση απαιτούσε την παρέμβαση του νομοθέτη, η Ελλάδα έχει προβεί στις απαραίτητες τροποποιήσεις του νόμου. Μπορούμε να παραθέσουμε το παράδειγμα της απόφασης αρ. 867/1988 του Ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας, που συμπεραίνει ότι οι διατάξεις του άρθρου 65 του Ν.Δ. 1400/1973 αντίκεινται προς τα άρθρα 2 §1 και 4 §1 του Συντάγματος και προς το άρθρο 12 της Σύμβασης μετά την έκδοση της οποίας κυρώθηκε το άρθρο 18(1) του Νόμου 1848/1989, που κατήργησε την επίμαχη διάταξη. Είναι αλήθεια ότι καμία διάταξη της ελληνικής

²⁸ *Vermeire κατά Βελγίου*, 29 Νοεμβρίου 1991, §26, σειρά Α αρ. 214-C.

²⁹ Βλ. την χωριστή γνώμη μου που προσαρτάται στην απόφαση *Fabris κατά Γαλλίας* [GC], αρ.º 16574/08, CEDH 2013 (αποσπάσματα).

νομοθεσίας δεν θεσπίζει ρητά την υποχρέωση αναθεώρησης της νομοθεσίας που αντίκειται προς το Σύνταγμα ή την Σύμβαση. Αντίθετα, όσον αφορά τη νομοθεσία που αντίκειται στην Σύμβαση, αντίστοιχη υποχρέωση απορρέει από την ίδια την Σύμβαση και την ενσωμάτωσή της στην εθνική έννομη τάξη.

Η υποχρέωση αποτροπής παραβίασης της Σύμβασης μπορεί να δικαιολογήσει την υιοθέτηση γενικών μέτρων όταν δεν υπάρχει εθνικό νομικό πλαίσιο σύμφωνο προς την Σύμβαση³⁰ ή όταν το ισχύον εθνικό νομικό πλαίσιο ή η ισχύουσα διοικητική πρακτική είναι αντίθετες προς την Σύμβαση³¹. Σε ορισμένες υποθέσεις, θα πρέπει να τροποποιηθεί ακόμη και το Σύνταγμα, δεδομένου ότι η Σύμβαση «δεν κάνει καμία διάκριση όσον αφορά το είδος των σχετικών κανόνων ή μέτρων και δεν εξαιρεί κανένα μέρος της «δικαιοδοσίας» των Κρατών Μελών από το πεδίο εφαρμογής της

³⁰ *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 2 Αυγούστου 1984, § 82, σειρά A n° 82, *X και Y κατά Ολλανδίας*, 26 Μαρτίου 1985, § 27, σειρά A n° 91, και ειδικότερα, *Viasu κατά Ρουμανίας*, n° 75951/01, § 83, 9 Δεκεμβρίου 2008, *Mandić et Jović κατά Σλοβενίας* n° 5774/10 και 5985/10, § 128, 20 Οκτωβρίου 2011, και *Pulatli κατά Τουρκίας*, n° 38665/07, § 39, 26 Απριλίου 2011. Το Δικαστήριο έχει επίσης εξετάσει την τροποποίηση της νομοθεσίας μετά τις επικαλούμενες παραβιάσεις και επέκρινε τον ανεπαρκή χαρακτήρα της τροποποίησης αυτής (βλ., π.χ., *Odièvre κατά Γαλλίας* [GC], n° 42326/98, §§ 15-17, CEDH 2003-III, *Brauer κατά Γερμανίας*, n° 3545/04, § 24, 28 Μαΐου 2009, και *Dumitru Popescu κατά Ρουμανίας* (n° 2), n° 71525/01, §§ 82-84, 26 Απριλίου 2007).

³¹ *Dudgeon*, προαναφερθείσα, §§ 41 et 63, προαναφερθείσα *Johnston et autres*, § 42, προαναφερθείσα *Norris*, § 38, ή *Manoussakis και λοιποί κατά Ελλάδα*, 26 Σεπτεμβρίου 1996, § 45, *Recueil* 1996-IV. Σε ορισμένες υποθέσεις, το Δικαστήριο αναλύει με ιδιαίτερη φροντίδα τα νομοθετικά μέτρα που πρέπει να ληφθούν (*M. et autres c. Bulgarie*, n° 41416/08, § 138, 26 juillet 2011). Μια διοικητική πρακτική όπως η σε εβδομαδιαία βάση συστηματική σωματική έρευνα στην φυλακή μπορεί επίσης να επιβάλλει τη λήψη γενικών μέτρων (*Salah κατά Ολλανδίας*, n° 8196/02, §§ 77-79, CEDH 2006-IX (αποσπάσματα)). Αυτό δεν αποτελεί ιδιομορφία του ευρωπαϊκού συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Επιτροπή των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Human Rights Committee) έχει ήδη υποδείξει την τροποποίηση της νομοθεσίας στις υποθέσεις *Ballantyne, Davidson et McIntyre κατά Καναδά*, communications n° 359/1989 και 185/1989, 31 Μαρτίου 1993, παράγραφος 13, και *Toonen c. Αυστραλίας*, communication n° 488/1992, 31 Μαρτίου 1994, παράγραφος 10. Στην γενική της παρατήρησης αρ. 24, 2 Νοεμβρίου 1994, παράγραφος 17, η Επιτροπή (Committee) απέρριψε κάθε εξαίρεση από την υποχρέωση αυτή, κρίνοντάς την αντίθετη προς τον σκοπό και το αντικείμενο του Συμφώνου (Pacte).

Σύμβασης»³². Τόσο η αρχή της αποτελεσματικότητας (effet utile) της Σύμβασης όσο και η αρχή της επικουρικότητας συνεπάγονται ότι οποιαδήποτε παραβίαση της Σύμβασης, συμπεριλαμβανομένων όσων προέρχονται από το νομοθέτη, πρέπει να επιλύεται σε εθνικό επίπεδο από την στιγμή που έχει αποδειχτεί τελεσίδικα από τα εθνικά δικαστήρια. Σε περίπτωση ολικής αδράνειας του νομοθέτη μετά από τελεσίδικη δικαστική απόφαση που διαπιστώνει ότι μια διάταξη νόμου ή κανονισμού παραβιάζει την Σύμβαση, μπορεί να προβληθεί αιτίαση που αντλείται από την μη εκτέλεση τελεσίδικης δικαστικής απόφασης σύμφωνα με το άρθρο 6 της Σύμβασης. Ως εκ τούτου, το άρθρο 6, ερμηνευόμενο υπό το φως της αποτελεσματικότητας της Σύμβασης (effet utile) και της αρχής της επικουρικότητας, επιβάλλει στα Κράτη μέρη της Σύμβασης την υποχρέωση να αναθεωρήσουν κάθε νόμο ή κανονισμό που κρίθηκε ότι αντίκειται προς την Σύμβαση με τελεσίδικη δικαστική απόφαση που έχει ληφθεί σε εθνικό επίπεδο. Ωστόσο, οι προσφεύγοντες αγνόησαν αυτή την πρόσθετη νομική οδό³³.

Παρόλα αυτά, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης αφέθηκε να εξετάσει την «κύρια» πρόθεση του Έλληνα νομοθέτη παρά τη «διακηρυγμένη» πρόθεση αυτού (παράγραφος 87 της απόφασης) και την επέκρινε, υπαγορεύοντας μάλιστα στο καθ' ου η προσφυγή Κράτος τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε

³² *Ενιαίο Κομμουνιστικό Κόμμα Τουρκίας και λοιποί κατά Τουρκίας*, 30 Ιανουαρίου 1998, §§ 29-30, *Recueil* 1998-I και ακόμα, πιο σαφής, η, προαναφερθείσα *Dumitru Popescu* (n° 2), § 103. Την ερμηνεία αυτή επιβεβαιώνουν όχι μόνον η πρακτική του Δικαστηρίου αλλά και η αναγνώρισή της από πλευράς Κρατών (βλ. τροποποιήσεις του Συντάγματος που υιοθετήθηκαν μετά την απόφαση της 27^{ης} Αυγούστου 1991 στην υπόθεση *Demicoli κατά Μάλτας*, σειρά Α n° 210, η οποία ακολουθήθηκε από το Ψήφισμα DH (95) 211 της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1995, après l'arrêt adopté le 29 Οκτωβρίου 1992 στην υπόθεση *Open Door et Dublin Well Woman κατά Ιρλανδίας*, σειρά Α n° 246-A, η οποία ακολουθήθηκε από το DH (96) 386 της 26^{ης} Ιουνίου 1996, και μετά την απόφαση που υιοθετήθηκε στις 23 Οκτωβρίου 1995 στην υπόθεση *Palaoro κατά Αυστρίας*, σειρά Α n° 329-B, η οποία ακολουθήθηκε από το DH (96) 150 της 15^{ης} Μαΐου 1996).

³³ Μόνη η ύπαρξη αμφιβολιών ως προς την αποτελεσματικότητα της προσφυγής δεν αποτελεί έγκυρο λόγο που να δικαιολογεί την μη χρήση αυτής (*Akdivar και λοιποί κατά Τουρκίας*, 16 Σεπτεμβρίου 1996, § 71, *Recueil* 1996-IV).

να νομοθετεί (παράγραφος 89). Μετά την διαδικασία της «πilotικής απόφασης» (*arrêt pilote*)³⁴ και των «αποφάσεων του άρθρου 46» (ή οιονεί pilotικών αποφάσεων)³⁵, το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως εγκαινιάζει με την παρούσα απόφαση ένα νέο είδος απόφασης, που υποδεικνύει ειδική νομοθετική λύση σε ένα κοινωνικό πρόβλημα το οποίο φέρεται ότι δεν έχει επιλυθεί ακόμη από το νομοθέτη, κατόπιν απευθείας προσφυγής των ενδιαφερομένων στο Δικαστήριο. Εφεξής, το Δικαστήριο δεν είναι πλέον μόνον «αρνητικός νομοθέτης»: διεκδικεί το ρόλο ενός υπερεθνικού «θετικού νομοθέτη» που παρεμβαίνει απευθείας μετά από μια υποτιθέμενη νομοθετική παράλειψη ενός Κράτους Μέρους της Σύμβασης.

³⁴ Βλ. την καινοτόμο απόφαση *Broniowski κατά Πολωνίας* ([GC], n° 31443/96, CEDH 2004-V), η οποία προέκυψε μετά από «δυσλειτουργία της πολωνικής νομοθεσίας και μιας διοικητικής πρακτικής». Η διαδικασία αυτή θεσπίστηκε από το άρθρο 61 του Κανονισμού του Δικαστηρίου. Πρόσφατα, στην απόφαση *Ananyev και λοιποί κατά Ρωσίας* (n° 42525/07 και 60800/08, 10 Ιανουαρίου 2012, §§ 191-240 και σημείο 7 του διατακτικού), το Δικαστήριο προχώρησε ακόμη περισσότερο την δυνατότητα της νέας αυτής διαδικασίας διατάσσοντας το καθ' ου η προσφυγή Κράτος να υποβάλει εντός έξι μηνών πρόγραμμα δράσης προκειμένου να εφαρμόσει μακρύ κατάλογο προληπτικών και αποζημιωτικών μέτρων που υπέδειξε το Δικαστήριο.

³⁵ Στις «οιονεί pilotικές αποφάσεις», το Δικαστήριο επισημαίνει τα συστημικά προβλήματα που υπάρχουν στο εθνικό δικαϊκό σύστημα ή στην εθνική πρακτική και που μπορεί να προκαλούν επαναλαμβανόμενες παραβιάσεις της Σύμβασης, χωρίς συνήθως να ορίζει γενικά μέτρα στο διατακτικό της απόφασης. Σε ορισμένες βέβαια περιπτώσεις το Δικαστήριο έφτασε στο σημείο να συμπεριλάβει τέτοιες υποχρεώσεις στο διατακτικό της απόφασης, χωρίς να αναφέρει καν ότι πρόκειται για «πilotική απόφαση» (βλ. π.χ., *Lukenda κατά Σλοβενίας*, n° 23032/02, § 98, CEDH 2005-X, και *Xenides-κατά Τουρκίας*, n° 46347/99, § 40, 22 Δεκέμβριος 2005). Σε άλλες περιπτώσεις, η υποχρέωση αυτή αναφερόταν μόνο στην αιτιολογία, χωρίς καμία αναφορά στο διατακτικό (βλ. *Hassan και Eylem Zengin κατά Τουρκίας*, n° 1448/04, § 84, 9 Οκτωβρίου 2007, και *Manole και λοιποί κατά Μολδαβίας*, n° 13936/02, § 117, CEDH 2009 (αποσπάσματα)). Το Δικαστήριο μάλιστα όρισε προθεσμία για την υιοθέτηση των απαραίτητων μέτρων (προαναφερθείσα, *Xenides-Arestis*, § 40, και *Bourdon κατά Ρωσσίας* (n° 2), n° 33509/04, § 141, CEDH 2009), ή διακήρυξε τον «επείγοντα χαρακτήρα» τους (*Ramadhi και άλλοι κατά Αλβανίας*, n° 38222/02, § 94, 13 Νοέμβριος 2007). Μία φορά μάλιστα, το Δικαστήριο χαρακτήρισε αναδρομικά μια απόφαση ως «πilotική» επειδή είχε επίπτωση στο παραδεκτό μιας άλλης προσφυγής (*İçyer κατά Τουρκίας* (déc.), n° 18888/02, § 67, CEDH 2006-I, η οποία παραπέμπει στην απόφαση *Doğan και λοιποί κατά Τουρκίας*, αρ. 8803-8811/02, 8813/02 και 8815-8819/02, CEDH 2004-VI (αποσπάσματα)).

Συμπέρασμα

Κατόπιν των ανωτέρω, οι προσφεύγοντες δεν έκαναν χρήση των εθνικών ενδίκων μέσων τα οποία θα είχαν επιτρέψει στα Ελληνικά Δικαστήρια να εξετάσουν την αιτίασή τους περί παραβίασης της Σύμβασης. Συνεπώς, το Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως δεν έπρεπε να εξετάσει την υπόθεση επί της ουσίας, όπως έκανε συμπεριφερόμενο ως Ευρωπαϊκό Συνταγματικό Δικαστήριο επιτελώντας ρόλο «θετικού νομοθέτη» μετά από την απευθείας προσφυγή των ενδιαφερομένων. Ούτε ο ίδιος ο Hans Kelsen, αρχιτέκτονας του συγκεντρωτικού δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, δεν θα είχε ποτέ ονειρευτεί ότι η Ευρώπη θα έκανε ένα τέτοιο βήμα.

Ακριβής μετάφραση από το συνημμένο έγγραφο

Η μεταφράστρια

Μαρία Καραμπάτσα